

**K REEMIGRACI A REPATRIACI ČECHŮ A SLOVÁKŮ
PO VELKÉ VÁLCE**

JAROSLAV VACULÍK

The study presents the results of the research of re-emigration and repatriation of people of the Czech and Slovak nationality after the World War I to Czechoslovakia.

Key words: Re-emigration; repatriation; Czechs and Slovaks abroad; after the World War I.

Problematika návratu zahraničních krajanů po první světové válce dosud českou historiografií, na rozdíl od reemigrace a repatriace po druhé světové válce,¹ nebyla zpracována. Zahraniční badatelé se návratem reemigrantů různých národností zabývali v řadě monografií a studií. Klasickým příkladem je práce krakovského historika Adama Walaska, který přiblížil reemigraci Poláků z USA.² Z polské literatury nutno upozornit i na práci W. Markiewiczze o změnách v národním povědomí polských reemigrantů z Francie.³ Reemigraci Skandinávců z USA přiblížili K. Virtanen a L. S. Todebrand.⁴ Pozornost vzbudila také reemigrace z USA do Itálie.⁵ Návrat vystěhovalců z USA do jihovýchodní Evropy po první světové válce zkoumala Monika Glettler, podle které hlavní motivací navrátilců bylo zaplatit dluhy, postavit dům a koupit půdu.⁶ Reemigrace Slováků po vzniku ČSR byla předmětem zájmu slovenské badatelky Eleny Jakešové,⁷ která se domnívá, že její objasnění je nezbytné pro komplexní obsáhnutí migračních procesů po první světové válce.

Oddělit problematiku reemigrace Čechů a Slováků usedlých v cizině již před světovou válkou od repatriace osob zavlečených za hranice v průběhu války (např. váleční zajatci z bývalé rakousko-uherské armády) je prakticky nemožné, neboť obě probíhaly ve stejném časovém období let 1918–1923 a zhusta se obě skupiny navrátilců vracely společně.

Ministerstvo sociální péče (MSP) se snažilo brzdit návrat reemigrantů, kteří neměli dostatečné finanční prostředky a zajištěné ubytování a zaměstnání. MSP upozorňovalo, že hospodářské

¹ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno 2002; VACULÍK, J.: *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob*. Brno 2004.

² WALASEK, A.: *Reemigracja ze Stanów Zjednoczonych do Polski po I wojnie światowej (1919–1924)*. Kraków 1983.

³ MARKIEWICZ, W.: *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*. Poznań 1960.

⁴ VIRTANEN, K.: *Settlement or Return. Finish Emigrants (1860–1930) in the International Overseas Return Movement*. Turku 1979; TODEBRAND, L. S.: *Reemigration from America to Sweden*. In: Runblom, H. – Norman, H. (edd.): *From Sweden to America. A History of the Migration*. Uppsala – Minneapolis 1976; GRÖNBERG, P. O.: *Schwedische Rückwanderer aus den Vereinigten Staaten von America 1875–1930*. In: Bade, K. J. – Emmer, P. C. – Lucassen, L. – Oltmer, J. (edd.): *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2007, s. 964–966.

⁵ CERASE, F. P.: *Expectations and Reality. A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy*. *International Migration Review*, 1979, s. 245–261; CERASE, F. P.: *A Study of Italian Migrants Returning from the USA*. *International Migration Review*, 1967, s. 67–74.

⁶ GLETTLER, M.: *Zur Problematik der Rückwanderung aus den USA nach Südosteuropa vor dem Ersten Weltkrieg*. In: Heumos, P. (ed.): *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001, s. 85–98.

⁷ JAKEŠOVÁ, E.: *Reemigrácia a vysťahovalectvo obyvateľstva Slovenska v období po vzniku Československej republiky*. Slováci v zahraničí, 1988, s. 90–111.

a politické poměry v ČSR neumožňují překotný návrat československých příslušníků z ciziny, jejich rychlý návrat měl být brzděn. Žádalo, aby zastupitelské úřady zasílaly seznamy osob, které se chtěly vrátit. Ty se neměly vydávat na cestu dříve, než jim došlo sdělení MSP, že byl pro ně vyhledán byt a zaměstnání. Podle této teorie se však reemigrace neuskutečňovala a krajané se vraceli spontánně sami bez oficiálního souhlasu. MSP také ukládalo brzdit reemigraci ze zemí s vyšší životní úrovní.⁸

Ke stanovení zásad reemigrace se sešla 31. července 1920 meziministerská porada, která stanovila, že jejím účelem je:

- 1) usnadnění návratu československých příslušníků z ciziny a doprava jejich majetku;
- 2) jejich použití ve vlasti dle jejich zkušeností;
- 3) opatrovat jim přístřeší;
- 4) hradit náklady dopravy.

Podle názoru odborníků neměla být reemigrace uměle vyvolávána. Zastupitelské úřady (ZÚ) měly brzdit snahy po překotném návratu poučením o poměrech v ČSR a přímým zrazováním těch, jejichž životní poměry v cizině byly lepší, než jaké očekávali ve vlasti. Repatriace a reemigrace probíhaly hromadnými transporty. MSP požadovalo průkazy o československé státní, resp. domovské, příslušnosti a nemajetnosti úředně ověřené československými ZÚ. MSP zabezpečovalo dopravu a stravování navrátilců, potřebnou karanténu obstarávalo ministerstvo národní obrany (MNO). Přijetí nemajetných navrátilců do tábora mělo být neprodleně oznámeno domovským obcím s výzvou, aby se jim postaraly o byt a zaměstnání.⁹

Příhláška k přestěhování majetku na státní úhrady musela obsahovat také počet kusů určených k přepravě. Repatriaci a reemigraci na Slovensko provádělo repatriční oddělení při úřadě ministra pro správu Slovenska v Bratislavě (oddělení pro záležitosti zahraničních Čechoslováků) podřízené MSP. Nároky na návrat na státní náklady měli jen nemajetní příslušníci ČSR, kteří byli mimořádnými poměry nuceni přesídlit nebo se vrátit na území československého státu.¹⁰ Koncem srpna 1920 zaslalo ministerstvo zahraničních věcí (MZV) zastupitelským úřadům oběžník, ve kterém se jasně pravilo, že „*vzhledem k hospodářským a politickým poměrům v RČS budíž snaha o překotný návrat československých příslušníků do vlasti zásadně brzděna*“.¹¹

Bilance migračního procesu v poválečných letech, tj. porovnání počtu vystěhovalců s počtem navrátilců, vyznívá ve prospěch reemigrace. Úředně poválečná repatriace a reemigrace na účet MSP skončila k 30. červnu 1923.

a) USA

V letech 1919–1924 se vracelo z USA nejvíce emigrantů do Itálie, Polska, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS), Řecka, Rumunska, Maďarska a ČSR. Většinou to byli muži do 44 let, ženatí, ze 70 % byli zaměstnáni v průmyslu jako nekvalifikovaní dělníci a bydleli ve městech amerického Středovýchodu. V důsledku pádu válečné konjunktury a z toho vyplývající nezaměstnanosti dali přednost návratu do staré vlasti, i když v USA žili průměrně 5–9 let před válkou.¹²

Pokud šlo o Čechy a Slováky, vraceli se především Slováci, kteří odcházeli do USA jen dočasně a měli v plánu po ušetření určitého množství peněz se vrátit do vlasti. V mnoha přípa-

⁸ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), f. V. sekce, k. 508, dopis MSP MZV z 23. 7. 1920.

⁹ AMZV, f. V. sekce, k. 508, dopis MSP MZV z 2. 8. 1920.

¹⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 508, dopis MSP MZV ze 17. 8. 1920

¹¹ AMZV, f. V. sekce, k. 508, oběžník MZV ZÚ z 30. 8. 1920.

¹² WALASEK, A.: *Reemigracja ze Stanów Zjednoczonych do Polski po I wojnie światowej (1919–1924)*. Kraków 1983, s. 149.

dech jim to znemožnila válka a o to větší byla poválečná reemigrace. Naproti tomu Češi odcházeli obvykle do USA natrvalo, a to s celou rodinou. Proto také počet českých navrátilců po válce byl podstatně menší. V době od 1. července 1918 do 30. června 1928 se do ČSR vrátili 8 484 Češi a Moravané, z toho bylo 5 435 mužů, tj. 64,1 %. Počet vracejících se žen byl menší – 3 049, tj. 35,9 %. Děti do 16 let bylo 372, tj. 4,4 %. Největší procento navrátilců tvořily osoby od 16 do 44 let (5 586), a to 69 %. Starších 45 let bylo jen 2 256, tj. 26,6 %. Polovina navrátilců žila v USA průměrně 5–10 let (4 189), tj. 49,4 %. Téměř čtvrtina reemigrantů žila v USA 10–15 let (1 918), t. 22,6 %. Do pěti let žilo v USA 1 439 osob, tj. 17 %.

Pokud šlo o Slováky, těch se v letech 1919–1928 vrátilo 34 565, většinou muži (28 315), tj. 81,7 %. Žen bylo jen 18,3 % (6 341). Opět šlo převážně o osoby ve věku 16–44 let (23 344), tj. 67,4 %. Starších 45 let bylo 10 363, tj. 29,9 %, dětí do 16 let 949, tj. 2,7%. Většinou v USA strávili 5–10 let 25 418, tj. 73,3 %, od 10 do 15 let 6 125, tj. 17,7 %, do 5 let 1 204, tj. 3,5 %.¹³

Reemigrace představovala spontánní proces, který nebyl podporován ani vládami, ani krajanými organizacemi. České národní sdružení v USA např. vyzývalo, aby krajané pracovali ve prospěch národa v USA. Reemigranti svým návratem podstupovali určité riziko, neboť nově přijímané imigrační zákony v USA jim mohly zabránit v případném návratu do Ameriky. Reemigranti do ČSR se vraceli hlavně do zemědělství, přikupovali půdu a opravovali domy. Spoléhalo na to, že budou profitovat z probíhající pozemkové reformy. Přivázeli peníze, které jim umožnily splatit dluhy a nájmy či si otevřít obchod. Ekonomicky upevňovali nejen vesnici, ale celý stát. Ve srovnání s domácím prostředím byli reemigranti liberálnější, demokratičtější a radikálnější. Málodky byli předmětem následování, protože se od domácích odlišovali, byli kritizováni za svou odlišnost a cítili se izolováni. Často se nemohli smířit s poměry ve staré vlasti – byrokracií a nepotismem, necítili úctu a vážnost. Až po návratu si uvědomili, nakolik se amerikanizovali.

V roce 1919 se americký tisk obával exodu stovek tisíc lidí z USA. Komisař pro imigraci B. C. Hawe očekával odjezd 1,5–2 mil. osob. Obavy však brzo ustoupily strachu před novou imigrací.

Reemigrace z USA proběhla především v letech 1919–1924, kdy do Evropy odjely 895 832 osoby, zatímco v dalších 15 letech jen 562 357. Na jaře a v létě 1919 se New York zaplnil skupinami reemigrantů z celých USA, kteří navštěvovali konzuláty a lodní společnosti a čekali na cestovní dokumenty a lodní jízdenky. To trvalo až do roku 1923, kdy „návratová horečka“ náhle skončila. Rozhodujícím činitelem návratu bylo zhoršení ekonomické situace v USA, které způsobilo velkou nezaměstnanost.

Agenti lodních společností prodávali reemigrantům lodní jízdenky na pro ně nevýhodné trasy, což je nutilo k přesedání, dlouhému čekání v přístavech, vysokým nákladům a drahé a dlouhé cestě vlakem přes Evropu. Reemigranti byli nuceni měnit dolary za evropské měny v pro ně nevýhodných kurzech. Celé noci nespali, protože se obávali okradení. Časté byly zejména krádeže zavazadel. Nejhorší bezpečnostní situace byla právě v newyorském přístavu, lepší byla v Bostoně a Filadelfii. Zavazadla často odplula jinou lodí než jejich majitelé. Nejvíce zavazadel se ztratilo na lodích společnosti White Star Line. Tato společnost lákala cestující na bezpečnou rychlost, luxusní 3. třídu, mnoho zábavy a telegraf. North America Line zase nabízela výborné jídlo, whisky, cigarety, kino a žádné celní formality. Právě propaganda lodních agentů představovala jeden z motorů „horečnatého návratu“.

Reemigranti před odjezdem nebyli správně a dostatečně informováni a následkem toho měli zbytečné výdaje. Lodní jízdenky platili v USA v dolarech, a to včetně železniční jízdenky do

¹³ Tamtéž, s. 150.

domovské obce. Přitom stačilo koupit železniční jízdenku do ČSR v evropském přístavu, čímž by ušetřili peníze. Reemigranti, kteří cestovali z italských přístavů Neapol a Janov vlakem do Terstu, se stávali obětí nesvědomitých živlů, které je okradly. V Terstu čekali 3–20 dní na zavazadla, mezitím utráceli peníze za hotely, stravu a reklamace. Zavazadla mnohdy přišla prázdná nebo vůbec nedošla. Generální konzulát v Terstu jim proto sám zajišťoval slušný a levný pobyt, potřebná víza, výměnu peněz, železniční jízdenky do ČSR, vagony pro zavazadla a osoby a doprovod transportu na italsko-rakouskou hranici. Konzulát doporučoval, aby Češi z Ameriky cestovali do Terstu na lodích společností Cunard nebo Cosulich Line. Místo plných zavazadel měli vézt dolary, za které v Evropě všechno koupili levněji než v Americe. Reemigranti si stěžovali na zákaz výčepu lihovin v USA: „*raději budou méně vydělávat, jen aby se mohli zase napít*“.¹⁴ Dle jejich informací v neděli a o svátcích nebyly v USA povoleny zábavy, divadlo, kino ani sportovní utkání. Reemigranti byli z velké části horníci a železářští dělníci, vysílení prací a nemocní. Domů přiváželi 500–2 000 dolarů (USD).

Při nedostatku kapacity lodní dopravy se reemigranti museli mnohdy spokojit s cestováním v podpalubí, kde byli šikanováni lodními zřízenci. Na lodi La France měli zaplacenou 3. třídu, ale museli se spokojit s podpalubím, kde byla nejhorší strava. Na francouzské železnici byli napěchováni do železničních vagonů, v Paříži museli čekat 12 hodin, na švýcarské hranici dva dny.¹⁵

Cestující, směřující do vlasti přes Francii, si stěžovali, že jim v Paříži bylo řečeno, že za 3–4 dny budou v Praze. Měli představu, že doprava probíhá stejně jako před válkou. Ve skutečnosti čekali 1–2 dny na francouzsko-švýcarské hranici v Delle, 3–5 dní v Basileji, 1–3 dny na švýcarsko-lichtenštejnské hranici v Buchsu. Generální konzulát (GK) v Paříži navrhoval, aby Československé státní dráhy (ČSD) přebíraly transporty již v Buchsu. V polovině roku 1920 byly konečně obnoveny přímé vlaky Paříž–Strasbourg–Kehl am Rhein–Norimberk–Praha, a to tříkrát týdně.¹⁶

Francouzská policie jednala s reemigranty tvrdě, docházelo ke konfliktům s přístavními strážemi. Reemigranti byli po dlouhé únavné cestě podrážděni, po zkušenostech se zloději byli nedůvěřiví, neznali francouzsky ani italsky.¹⁷

Reemigranti přijížděli z francouzského přístavu L'Havre na švýcarské hranice v Delle, kde byli podrobeni prohlídce pasů. Za rakouské vízum museli zaplatit 15 franků, dále poplatek za uhlí pro švýcarský vlak a poplatek za švýcarskou eskortu. Vlak je dopravil do Basileje, kde byli umístěni v Domě emigrantů. Když se shromáždilo 500 vystěhovalců, byli dopraveni do Buchsu na rakouské hranice, kde tři dny nocovali v barácích sanitní služby. Další trasa vedla přes Innsbruck, Salzburg, Linec, Vídeň a Břeclav. Reemigranti si stěžovali, že doprava trvá příliš dlouho, je prováděna hromadně, zavazadla měla zpoždění a zbytečně jeli přes Vídeň. Vyslanectví v Bernu navrhovalo jmenovat do Buchsu slovenského důstojníka, protože tam již byli delegáti maďarský a polský, a vypravovat československé reemigranty přes České Budějovice.¹⁸

Vyslanectví v Bernu odmítalo kritiku amerických reemigrantů s tím, že noclehárny nejsou hotel. Uvádělo, že „*chápe netrpělivost a rozhořčení vystěhovalců, kteří po třítydenní cestě z USA přijedou na švýcarské hranice v domnění, že odtud za několik hodin budou v ČSR*“.¹⁹ Upozorňovalo, že v Rakousku jezdilo pouze několik vlaků týdně.

¹⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 509, Generální konzulát (GK) Terst ústřednímu pomocnému výboru pro zahraniční Čechoslováky v Bratislavě 13. 5. 1921.

¹⁵ Právo lidu, 21. 7. 1920, s. 4.

¹⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 509, GK Paříž MZV 22. 6. 1920.

¹⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 509, zpráva por. J. Šejnohy ze 6. 1. 1920.

¹⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 509, vyslanectví Bern MZV 30. 4. 1920.

¹⁹ AMZV, f. V. sekce, k. 509, vyslanectví Bern MZV 3. 8. 1920.

K rozhodujícím motivům reemigrace z USA patřilo vytvoření ČSR a její pozemková reforma na straně jedné a hospodářská krize a nezaměstnanost v USA na straně druhé. Mezi prvními ztráceli práci dělníci s nízkou kvalifikací, zejména horníci a tovární dělníci.

V říjnu 1919 adresoval ministr s plnou mocí pro správu Slovenska dr. Vavro Šrobár poselství americkým Slovákům, které vyzval, aby pomohli konsolidovat poměry na Slovensku. Pro návrat amerických Slováků se vyslovil i ministr dr. Ivan Dérer. Předseda Slovenské ligy Albert Mamatey počítal s návratem asi 100 tisíc amerických Slováků. Redaktor Nového slova v Clevelandu I. Gessay zřídil v Bratislavě informační kancelář a vydával časopis věnovaný reemigraci *Americký Slovák*.²⁰

Zklamání byli ti reemigranti, kteří počítali s přidělem půdy z pozemkové reformy v blízkosti svého dřívějšího bydliště. Urgovali realizaci reformy i u předsedy Státního pozemkového úřadu (SPÚ) dr. Karla Viškovského. Při ministerstvu s plnou mocí vznikla repatriční komise, která od roku 1921 působila jako Pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky. Celkem se z USA vrátila asi jedna desetina amerických krajanů.

b) Rakousko

Reemigrace rakouských Čechů a Slováků začala hned po vzniku samostatné ČSR. Houfně se vracely tisíce dělníků. V pozdních měsících roku 1919 a v první polovině roku 1920 byly transporty navrátilců z Rakouska odesílány hromadnými výpravami celých vlaků pravidelně měsíčně. Šlo o členy rodin dělníků, kteří odešli hned po převratu, a ty, kdo měli v ČSR rodinné příslušníky, kteří jim zajistili zaměstnání a byt. Snahu o překotný návrat brzdily nedostatek bytů v ČSR, velké dopravní náklady a poválečná stagnace průmyslu a živností. Osoby, které neprokázaly zajištěnou práci a byt v ČSR, měly být z účasti na státěm hrazené reemigraci vyloučeny. Od září 1919 se vyslanectví ve Vídni staralo o umístění reemigrantů a opatření bytu v ČSR prostřednictvím úřadů práce v Praze, Českých Budějovicích, Plzni, Liberci, Hradci Králové, Brně, Opavě a Bratislavě. Tak za prvních deset měsíců roku 1920 bylo postaráno o 1,5 tisíce dělnických rodin. Každý žadatel o reemigraci na státní útraty musel předložit, kromě průkazu politické a národní spolehlivosti a pracovní schopnosti, domovský list, vysvědčení chudoby nebo nemajetnosti, potvrzení obce nového pobytu, že má zajištěný byt, potvrzení zaměstnavatele, že má práci, seznam všech věcí k přepravě, osobní dokumenty a policejní přihlašovací lístek nynějšího místa pobytu. U živnostníků vyslanectví zjišťovalo výdělečné, majetkové a rodinné poměry. Reemigrace byla prováděna hromadnými transporty z Vídně, žadatelům z venkova byl přistaven vagon do nejbližší železniční stanice jejich pobytu a přeprava byla provedena nejbližším nákladním vlakem odjíždějícím do ČSR. Doprava nábytku z bytu na nákladní nádraží ve Vídni nebo na venkově se prováděla na účet reemigrantů. Od každého navrátilce byl vybírán správní poplatek 1 200 rakouských korun za vagon, 600 korun za půl vagonu a 300 korun za čtvrt vagonu. Z toho byly hrazeny výlohy spojené s objednááním a přistavením vlaků a vozů, poplatky celním orgánům obou států a odměny nádražnímu a staničnímu personálu na rakouských a československých drahách. MSP hradilo pouze výlohy za přepravné a jízdné.

Při zápisu k žádosti o provedení přestěhování na státní útraty byl od každého reemigranta vyžadován písemný závazek, že náklady svého návratu státu uhradí v době co nejdříve. Stravování během jízdy stát v tomto případě neposkytoval. Hromadné transporty byly vypravovány z Vídně pravidelně (tři vlaky každé dva měsíce). Nebylo možné, aby povolení k návratu předem udělovalo MSP, jak to původně požadovalo. Reemigrace se mohli zúčastnit i majetní, ale muse-li zaplatit plné dopravní výlohy.²¹

²⁰ JAKEŠOVÁ, E.: *Reemigrácia a vysťahovalectvo obyvateľstva Slovenska v období po vzniku Československej republiky*. Slováci v zahraničí, 1988, s. 93

²¹ AMZV, f. II. sekce, k. 510, vyslanectví Vídeň MZV 1. 12. 1920.

Návratu vídeňských Slováků se věnoval i Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky. Plánoval výstavbu dělnické kolonie v Bratislavě, zřízení dílen a opatření zaměstnání pro navrátilce. Pro reemigranty byly postaveny dvojdomky, ale trvalý pokles rakouské měny znemožňoval, aby vídeňští živnostníci a dělníci si je mohli koupit za hotové.²²

K reemigraci se hlásili i čeští zemědělci v Dolním Rakousku, kteří žádali o přiděl půdy v ČSR. Také zemědělský odbor Hospodářské jednoty pro Horní Rakousko předložil seznam zájemců o návrat do staré vlasti. Z Dolního a Horního Rakouska se přihlásilo celkem 79 rodin s kapitálem 74 mil. rakouských korun. Byli umisťováni na zbytkových statcích z pozemkové reformy.²³ Dolnorakouští Češi a Slováci se potýkali s nepřízní svých rakouských sousedů, kteří proti nim agitovali, aby je donutili se vystěhovat: „*A' jdou, Hanáci' do ČSR.*“²⁴ Krajané si nebyli jisti majetkem ani životem.

Zájem o reemigraci projevili i Češi ve Štýrsku. Od března 1919 do dubna 1921 byla provedena reemigrace 43 rodin, některé rodiny odešly již krátce po převratu v roce 1918. Značný počet štýrských Čechů se vrátil na vlastní náklady. Zájem o reemigraci měli především dělníci a státní zaměstnanci, pokud obdrželi práci v ČSR. Naproti tomu zavedení živnostníci zůstávali ve Štýrsku a ponechávali si rakouské státní občanství. Zůstávali také důchodci, a to vzhledem k bytové tísní v ČSR. Ve Štýrsku a Korutansku žilo 10 tisíc československých státních příslušníků, z toho ale tři čtvrtiny tvořili sudetští Němci. Krajané českého a německého jazyka byli kompaktněji usídleni ve Štýrském Hradci a přilehlých dělnických obcích (7 tisíc osob).²⁵

Hospodářská jednota československých zemědělců v Rakousku spolupracovala při reemigraci se Státním pozemkovým úřadem (SPÚ), který vycházel vstříc jednotlivým rolníkům. Nesouhlasil s tím, aby kolonizační akce byla prováděna soukromými společnostmi. Usídlování reemigrantů v pohraničí naráželo na odpor Německého parlamentního svazu, který zaujal negativní stanovisko k pozemkové reformě a zvláště k její realizaci v pohraničním území.²⁶

Zákony o pozemkové reformě s reemigrací zemědělců počítaly. Právo na půdu bylo příznávo malým zemědělcům, domkařům, zemědělským i lesním dělníkům a bezzemkům, tj. těm, kdo již byl činný v zemědělství. Kolonizace zcela nemajetných ale byla vyloučena, protože kolonisté si museli s pomocí úvěru postavit obytné a hospodářské budovy.

Reemigrace značného počtu krajanů z Rakouska nebyla považována za soukromou záležitost a byla podporována ze státních prostředků. Podle SPÚ otázka reemigrace se dotýkala státních zájmů, byla „*mocným činitelem národně-etickým*“ a měla být prováděna a sledována s plnou pozorností.²⁷

Podle vídeňského vyslance Kamila Krofity „*československá menšina v Rakousku nekoná proti Rakousku nic zlého, nemá iredentistické úmysly, není Rakousku ani politickým, ani národním nebezpečím, neohrožuje německý ráz Vídně*“.²⁸ Svá práva v Rakousku si rakouští občané české a slovenské národnosti měli vybojovat sami, bez zasahování ČSR. V krajním případě se mohli obrátit i na Společnost národů.

Rakouští Češi, zejména přestavitel českých agrárníků dr. František Vahala, se domáhali zřízení menšinového poradního sboru složeného ze zástupců české, slovenské, chorvatské a slovenské menšiny, otevření dvaceti veřejných českých obecných škol na rakouském venkově,

²² AMZV, f. II. sekce, k. 531, Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky MZV 4. 11. 1920.

²³ AMZV, f. II. sekce, Československá agrární strana Vídeň Kanceláři prezidenta republiky 17. 9. 1920.

²⁴ AMZV, f. PZ Vídeň 1920, Československá agrární strana Vídeň vyslanectví Vídeň 28. 7. 1920.

²⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 509, místokonzulát Štýrský Hradec ministerstvu pro správu Slovenska Bratislava 28. 4. 1921.

²⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 531, SPÚ MZV 6. 9. 1921.

²⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 531, zpravodajský odbor MZV politické sekci MZV 10. 12. 1921.

²⁸ AMZV, f. PZ Vídeň 1922, vyslanectví Vídeň MZV 1. 2. 1922.

zavedení povinného (!) vyučování českého jazyka ve všech veřejných obecných školách v Dolním a Horním Rakousku od třetí třídy, založení české dvouleté rolnické školy, zavedení českého jazyka jako povinného předmětu ve všech rolnických středních školách v Dolním a Horním Rakousku, zřízení lektorátu českého jazyka na Vysoké škole zemědělské ve Vídni, obsazení stolice slavistiky vídeňské univerzity a zřízení stolice československých dějin a slovanského práva. To považovali rakouští Němci za útok na svou národní državu, za „masopustní žert“.²⁹ Memorandum se stalo podnětem k protičeským štvanicím, kdy dokonce česky mluvící osoby byly nuceny vystoupit z tramvaje.

Na české schůzi v říjnu 1922 dr. Vahala nešťastně hovořil o českých batalionech, které potáhnu vídeňskými ulicemi. Vídeňský národněsocialistický poslanec Johann Klimeš zase mluvil o nutnosti utvořit v Rakousku slovanskou internacionálu. Vídeň se měla stát koridorem na cestě z Prahy do Lublaně.³⁰ To se stalo záminkou pro německé nacionalisty, kteří žádali zákaz schůzí Československé strany socialistické.³¹

Zhoršovaly se také vztahy mezi rakouskými Čechy a Slováky. Katoličtí Slovinci byli rozděleni do dvou skupin. Ke spolupráci s Čechy se klonila Svatá rodina, ke které se hlásilo 60 % slovenských katolíků, druhá skupina – Katolická jednota ve Vídni – byla proti Čechům. K útokům na Čechy a ČSR bylo zneužito i pouti slovenských katolíků do Mariazell, která vedla přes Vídeň, a to za účasti Andreje Hlinky, Ferdinanda Jurigy, spišského biskupa Jána Vojtaššáka a trnavského administrátora Pavla Jantausche.³²

Podle poslance Klimeše se po světové válce odstěhovalo z Rakouska 200 tisíc krajanů: „*Po převratu ti nejčernožlutější odebrali se do ČSR, kde zaujali ta nejlepší místa. Dnes z důvodů finančních jest vystěhování nemožné. Nezbyvá než tam zůstat.*“³³ Tvrdil, že za 200 let se bude v Dolním Rakousku mluvit česky.

Vídeňský sociálnědemokratický poslanec Antonín Machát na schůzi v Brně hovořil o hospodářských poměrech ve Vídni, bídě tamních Čechů a kritizoval československou vládu za malou podporu sociálního spolku České srdce. Zatímco jugoslávští krajané si k sobě na prázdniny vzali čtyři tisíce vídeňských českých dětí, do ČSR nemohlo odjet žádné. Československá vláda poskytla Českému srdci ve Vídni 70 tisíc Kč, ale pražskému Jockey klubu 2 mil. Kč. Brněnský městský radní za lidový klub Landa kritizoval nezájem brněnské honorace o vídeňské Čechy: „*Kde je brněnská smetánka? V kavárnách, barech a divadlech.*“³⁴

Od 1. ledna 1922 bylo zavedeno zvláštní Ověření sloužící pohraničním celním úřadům jako průkaz, že proti přistěhovalectví do ČSR nebylo námitek, a také za účelem získání přesných statistických dat o návratu do ČSR.³⁵

Vzhledem ke špatným hospodářským poměrům v Rakousku požádalo MSP vládu o prodloužení konečného termínu reemigrace, kterým byl 30. červen 1923, alespoň o rok.³⁶ Jako konečný termín reemigrace a repatriace z Rakouska, Německa a Ruska byl nakonec stanoven 31. prosinec 1923.³⁷

²⁹ AMZV, f. PZ Vídeň 1922, vyslanectví Vídeň MZV 1. 3. 1922. Srov. KROFTA, K.: *Diplomatický deník 1919–1922*. Praha 2009, s. 371–373.

³⁰ AMZV, f. PZ Vídeň 1922, vyslanectví Vídeň 30. 10. 1922.

³¹ AMZV, f. PZ Vídeň 1922, vyslanectví Vídeň 1. 11. 1922.

³² AMZV, f. PZ Vídeň 1922, vyslanectví Vídeň 19. 10. 1922.

³³ AMZV, f. II. sekce, k. 269, relace Policejního ředitelství Brno 17. 4. 1923.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 510, GK Vídeň ministerstvu financí 22. 5. 1923.

³⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 531, MSP prezidiu ministerské rady 23. 5. 1923.

³⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 531, MZV ministerské radě 7. 1. 1924.

c) Maďarsko

Československá vláda adresovala v únoru 1921 maďarskému ministerstvu zahraničí protest proti systematickému pronásledování tamních Slováků. Uváděla konkrétní případy osob, které byly internovány v tábore Zalaegerszeg, a to bez předchozího soudního řízení. Zatčen byl představitel Slováků v Bekescsabé Juraj Hrabovský a diplomatický kurýr Josef Brožík byl v Budapešti dva měsíce zadržován.³⁸

Reemigranti z Maďarska měli být při vstupu na území ČSR úředně vyslechnuti o své státní a domovské příslušnosti. Po jejich prokázání měli být dirigováni do stanice nejbližší domovské obci. Nemělo být trpěno přebývání reemigrantů po delší dobu v železničních vozech.³⁹

V Diosgyöru pracovalo 90 Slováků, kteří žádali o reemigraci a zaměstnání v některém československém státním podniku. Svou žádost poslali ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska v červnu 1921. Přes opakované urgency nedostali žádnou odpověď. Československý vyslanec Hugo Vavrečka se obával, že to stane předmětem veřejné tiskové kampaně proti československé vládě.⁴⁰

Jejich představitel Pavol Polanyi se obrátil na československé vyslanectví. Dělníci ale neměli domovské listy, jen pracovní knížky. Případ se stal politickou záležitostí poté, kdy byl Polanyi maďarskými orgány zatčen. Zaměstnavatelé nařídili, že všichni dělníci musí do 31. prosince 1922 optovat pro maďarské státní občanství. Kdo tak neučinil, ztratil práci i byt. Byly zorganizovány tři reemigrační transporty dělníků a jejich rodin. V první etapě odjeli do Brezové dělníci, kteří měli na Slovensku příbuzné (16 rodin, 73 osoby). Ve druhém transportu do Banské Štiavnice odjelo 14 rodin horníků (49 osob), ve třetím 17 rodin nemajetných kovodělníků a horníků (70 osob).⁴¹

Vyslanec Vavrečka zaslal dopis prezidentu Masarykovi, ve kterém vysvětlil politický význam reemigrace maďarských Slováků a apeloval na československé úřady, aby ji provedly co nejdříve. S ním se ztotožňovalo i ministerstvo zahraničních věcí, které nepovažovalo za vhodné ponechat slovenské uvědomělé dělníky v Maďarsku útisku a pronásledování. Problémem bylo sehnat pro ně v ČSR práci. Ministerstvo železnic trpělo hypertrofií pracovních sil, ale ministerstvo národní obrany (MNO) mělo zájem o 50 skutečně kvalitních kovodělníků do Poličky.⁴² Ministerstvo veřejných prací nebylo schopno je zaměstnat na Slovensku, protože v důsledku poválečné hospodářské krize hromadně propouštěly státní báňské a hutní závody v Banské Štiavnici, Kremnici, Zlaté Idě, Rožňavě, Podbrezové a Banské Bystrici.⁴³

Většina slovenských dělníků v Diosgyöru se raději stala maďarskými občany. Podle vyslanectví „jsou to lidé, kterým se jednalo snad jen o materiální výhody, kdežto vlastenectví přicházelo u nich v úvahu až ve druhé řadě“.⁴⁴ Tím se vyhlí problémům, které měli ti, kteří reemigrovali a byli bez práce. MNO nakonec totiž dospělo k závěru, že žádný z reemigrantů z Diosgyöru nevyhovuje zvláštními odbornými znalostmi, které by neměli místní dělníci, a odmítlo je ve vojenské muniční továrně v Poličce umístit.⁴⁵ Státní podpora v nezaměstnanosti, slibovaná MSP, jim byla odmítnuta s tím, že v ČSR nepracovali.⁴⁶

³⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 269, MZV maďarskému MZV 14. 2. 1921.

³⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 527, ministerstvo železnic ČSD Bratislava a Košice 14. 5. 1921.

⁴⁰ AMZV, II. sekce, k. 527, ministerstvo s plnou mocí prezidiu ministerské rady 10. 7. 1922; protokol Policejního ředitelství Bratislava 4. 11. 1922.

⁴¹ AMZV, f. II. sekce, k. 527, vyslanectví Budapešť MZV 30. 12. 1922.

⁴² AMZV, f. II. sekce, k. 527, meziministerská porada 11. 1. 1923.

⁴³ AMZV, f. II. sekce, k. 527, ministerstvo veřejných prací MZV 2. 1. 1923.

⁴⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 527, vyslanectví Budapešť MZV 6. 2. 1923.

⁴⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 527, MNO MZV 14. 8. 1923.

⁴⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 527, vyslanectví Budapešť MZV 8. 8. 1923; F. Martínek v Přívozu vyslanectví Budapešť 19. 9. 1923.

d) Polsko

Vyslanectví ve Varšavě muselo po skončení polsko-bolševické války v roce 1920 řešit otázku Čechů a Slováků, kteří byli nuceni vstoupit do Rudé armády a přešli na polskou stranu, která je po podepsání řížského míru chtěla vrátit do Ruska. Vyslanectví se obrátilo na polské zahraniční ministerstvo, aby „*tyto nešťastné oběti ruských poměrů*“, které se nacházely v táboře Powązki, byly přepraveny do ČSR.⁴⁷ Polská strana žádosti vyhověla a dala je k dispozici československému konzulátu. Poté mohli být samostatným transportem repatriováni do ČSR.⁴⁸

Dalším problémem byla reemigrace Slováků z horní Oravy, která dle rozhodnutí vyslanců států Dohody v lázních Spa v červenci 1920 připadla Polsku. Většina Slováků v polské Oravě optovala v roce 1921 pro československé občanství u československého pasového úřadu v Krakově a byla připravena reemigrovat do ČSR.⁴⁹ Slováci své majetky na Oravě prodali, ale nemohli převést svůj movitý majetek, zejména zemědělské nářadí a zrno.⁵⁰ Československé pasy jim měly být vydány až po jejich výmazu ze seznamu státních občanů Polska.⁵¹

Slovenský agrární poslanec Ján Janček mladší z Ružomberka si stěžoval, že „*těžkosti se dělají u nás v Praze z neporozumění a byrokratismu, nevšímavosti nejvyšších úřadů o chudé lidi. Kalvárie [...] ohledně kolonizace musí otrást duši i člověka tvrdého srdce*“.⁵² Uváděl, že Slováci v polské Oravě prodali půdu, ale nemohli převést dobytek, pluhu a brány přes hranice. Polská vláda byla ochotna je propustit, jakmile by československá vláda sdělila, že nebude dělat překážky při odjezdu osob, které optovaly pro Polsko a sídlily dosud na území ČSR.⁵³

Největší rozsah měla reemigrace potomků evangelických vystěhovalců z 18. století, kteří od počátku 19. století žili v polském Zelově. Zelovští se chtěli hromadně přestěhovat do ČSR, kde měli získat půdu z pozemkové reformy a založit exulantskou osadu Komenského. Ztrátu zelovských těžce nesla polská evangelická reformovaná církev.⁵⁴ Ve skutečnosti mohli reemigrovat pouze ti krajané, kteří měli finanční prostředky na postavení obytných a hospodářských budov. Na základě výnosu SPÚ v letech 1923–1925 reemigrovaly 52 rodiny, které byly usídleny na Litoměřicku (16 rodin), Šumpersku a Fulnecku (22 rodiny) a na Žitném ostrově (14 rodin). Polská vláda povolila jejich osvobození od cla za svršky a živý inventář, ale československé ministerstvo železnic urgovalo u Kostnické jednoty, která reemigraci organizovala, zaplacení celních poplatků. Přitom šlo o rodiny, pro které osivo, potah a skot tvořily existenční minimum.⁵⁵

e) Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (KSHS)

Po rozpadu rakousko-uherské monarchie usilovali o návrat do nově zřízené ČSR státní zaměstnanci české a slovenské národnosti. Mezi nimi byli i zřizenci bosensko-hercegovských zemských drah v Sarajevě. Požádali ministra železnic KSHS Vuloviče o propuštění do služeb Československých státních drah. Každý zřizenec musel podat žádost o zproštění služby. Prvních 42 zřizenců podalo žádost ředitelství Bosensko-hercegovských zemských drah k 6. březnu 1919 a odjeli 10. března 1919 z Bosenského Brodu. Tvrdili, že mají jen trochu nábytku, oděvu a prádla, ale požádali o přistavení nejen šesti osobních vozů II. třídy, ale i 25 nákladních vozů. Doprovázela je legionářská stráž 13 mužů. Z Bosenského Brodu jeli přes Záhřeb, Maribor a Linec

⁴⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 527, vyslanectví Varšava MSZ 18. 4. 1921.

⁴⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 527, vyslanectví Varšava MZV 25. 4. 1921; MNO MZV 3. 6. 1921.

⁴⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 531, ministerstvo s plnou mocí MZV 16. 10. 1921.

⁵⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 531, poslanec J. Janček ministerskému předsedovi 26. 12. 1921.

⁵¹ AMZV, f. II. sekce, k. 531, vyslanectví Varšava MZV 1. 3. 1922.

⁵² AMZV, f. II. sekce, k. 531, J. Janček MZV 3. 3. 1922.

⁵³ AMZV, f. II. sekce, k. 531, vyslanectví Varšava MZV 15. 3. 1922.

⁵⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 531, vyslanectví Varšava MZV 9. 1. 1922.

⁵⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 531, ministerstvo obchodu MZV 11. 8. 1927.

do Českých Budějovic. Jugoslávci byli jejich odchodem nemile dotčeni. Přestali být bratry Čechy a stali se cizinci – „šváby“, kteří svým republikánským smýšlením ohrožovali jugoslávskou monarchii. *Srpska Zora* psala: „*Ven se Šváby.*“⁵⁶

Jen do konce září 1919 bylo z Bosny vypraveno 17 transportů reemigrantů, především železničních a poštovních zřízenců. Transporty železničních a poštovních zřízenců si dotyční vypravovali sami, konzulát vypravil sedm transportů ostatních osob. Na bezplatný převoz měli nárok jen ti příslušníci, kteří byli převzati do služeb ČSR. Zdarma byli převáženi také důchodci, nemajetní měli 50 % slevu.⁵⁷

Krajané, kteří v Bosně zůstali, se v dalších letech stali obětí redukce pracovních sil: „*Bratřím Rusům udílí se ve státě SHS bez přestání státní občanství a zaměstnání a my Čechoslováci, též bratrský národ – hlas téže krve – snášíme zde nejhrubší šikany a konečně jsme vyhazováni na ulici z rozpočtových důvodů.*“⁵⁸

Jihoslovanské úřady vycházely, podle konzulátu v Bělehradě, krajanům při návratu do vlasti vstříc. V mnoha případech jim úřady vydávaly jízdenky do ČSR.⁵⁹

V Chorvatsku mnoho kolonistů přijalo československou příslušnost z důvodu výhodnější vojenské služby v ČSR. Většina československých kolonistů se politicky hlásila ke stranám, které vláda pronásledovala – Chorvatské republikánské rolnické straně S. Radiče nebo ke komunistům.⁶⁰ Kolovaly pověsti, že Češi a Slováci bez jihoslovanské příslušnosti budou z Království SHS vypovězeni.⁶¹ Proto chorvatští Češi chtěli přijmout jihoslovanské občanství, protože v SHS měli svůj majetek, platili tam daně a měli tam volební právo.⁶² Ale v některých chorvatských obcích místní jihoslovanskí občané bránili přijetí do obecního svazku spoluobčanů českého jazyka v důsledku různých konfliktů vyplývajících z pozemkové reformy.⁶³

V ČSR se uvažovalo o reemigraci částí českých rolníků z Chorvatska, připraven byl pro ně dvůr Žichlínek u Zábřeha na Moravě. Chorvatští krajané ale o reemigraci zájem neprojevovali s tím, že ve Slavonii je lehčí obživa. Přitom ovšem někteří z nich prodávali své usedlosti a stěhovali se do Ameriky.

f) Rumunsko

Reemigrace probíhala také z Rumunska. Rumuni se snažili zbavit příslušníků cizích národností, zejména ze Sedmihradska. Často je nuceně odváželi do pohraničních stanic.⁶⁴ Reemigranti přijeli do Prahy na Wilsonovo nádraží, kde byli ponecháni ve vagoněch po několik měsíců. MSP jim nabídlo ubytování v Terezíně, což odmítli s tím, že mají v Praze zaměstnání. MSP žádalo ministerstvo železnic, aby příjezd reemigrantů byl předem hlášen, aby je mohli poslat do domovských obcí nebo míst, kde měli zajištěny byty.⁶⁵

O reemigraci požádaly také některé české rodiny z Banátu. Šlo o 26 Čechů z Bígru a 53 Čechy z Eibenthalu, kteří měli být umístěni na jihu Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁶⁶ Na československou vládu se obrátil i starosta Bígru, který žádal o poskytnutí pozemků ke koupě

⁵⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 509, českoslovenští zřízenci ze Sarajeva ministerstvu železnic 17. 2. 1919.

⁵⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 509, konzulát Sarajevo MZV 1. 10. 1919.

⁵⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 509, F. Punčochář ze Sarajeva T. G. Masarykovi 27. 4. 1927.

⁵⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 527, GK Bělehrad MZV 22. 1. 1921.

⁶⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 333, vyslanectví Bělehrad MZV 24. 3. 1921.

⁶¹ AMZV, f. II. sekce, k. 333, Československá obec Bjelovar MZV 7. 3. 1921.

⁶² AMZV, f. II. sekce, k. 333, vyslanectví Bělehrad MZV 26. 6. 1921.

⁶³ AMZV, f. II. sekce, k. 333, vyslanectví Bělehrad MZV 20. 9. 1924.

⁶⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 527, ministerstvo vnitra MZV 4. 6. 1921.

⁶⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 527, MSP ministerstvu železnic 9. 8. 1921.

⁶⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 269, konzulát Kluž MZV 20. 4. 1923.

v ČSR. V kladném případě očekával konzulát v Kluži žádosti 150–200 českých rodin o reemigraci.

g) Bulharsko

Přes Bulharsko projížděly transporty vypravované československou vojenskou misí v Cařihradu do Bělehradu. Transitní víza pro Bulharsko a Jugoslávii obdrželi repatrianti v Cařihradě. Ve Svilengradu dostali jízdenky pro přejezd po trati Svilengrad–Sofie–Caribrod. Tím odpadala nutnost zastavování transportu v Sofii.⁶⁷

O reemigraci a přidělení půdy v ČSR požádali v září 1921 také Češi ve Vojvodově, což odvodnili národními důvody a předchozím maďarizačním útlakem v době svého pobytu v uherském Banátu.⁶⁸ V lednu 1922 vyslanectví v Sofii potvrdilo starostovi Vojvodova Janu Kopřivovi příjem seznamu žadatelů o přiděl půdy v ČSR. Vyslanectví upozorňovalo starostu, že prodej pozemků je předčasný, aby posečkali a nespolehali na sliby soukromníků: „*Vyslanectví nechce překážet jejich úmyslu usadit se na Slovensku, ale pozemková reforma tak dalece nepokročila.*“⁶⁹

h) Itálie

V říjnu 1919 byla ukončena repatriace válečných zajatců z Itálie. Celkem dopravili do vlasti 70 tisíc mužů. Několik členů vojenské mise bylo vysláno rovněž do Albánie. Transport z Itálie probíhal z repatričního tábora v Brindisi přes Benátky vlakem do vlasti.⁷⁰

Na generální konzulát v Terstu se dostavovali českoslovenští příslušníci, kteří pro nedostatek prostředků žádali o repatriaci na státní útraty. Konzulát je vybavil volnou jízdenkou osobním vlakem z Terstu do pohraniční stanice Tarvisio.⁷¹

Zájem o reemigraci měli Češi z Přímoří a Rijeky (Fiume). Pro ně byla zřízena 20. července 1919 stěhovací komise v Pule (Pola). Od poloviny srpna do počátku října 1919 byly vypraveny tři reemigrační vlaky a další dva se připravovaly. Nejdříve měli být odstěhováni státní úředníci a vojáci.⁷² Vzhledem k vážné politické situaci v Rijece, kde se na podzim 1919 moci zmocnili italská nacionalisté, bylo rozhodnuto nejprve odstěhovat krajany z tohoto města a teprve poté z Puly a Terstu. Organizací bylo pověřeno zastupitelství v Terstu.⁷³

Po fašistickém převratu v Itálii v roce 1922 bylo nutno provést reemigraci českých kněží, kteří byli perzekuováni pro národní uvědomování slovanského obyvatelstva. Fašisté sahalí až k brachiálnímu násilí. Vláda šmahem odmítala jejich žádosti o udělení italského státního občanství. Odmítány byly i opětné žádosti českých státních úředníků, kteří působili na k Itálii připojeném bývalém rakouském území. Tito byli propuštěni ze státních služeb.⁷⁴

Návrat kněží měl být proveden do 31. prosince 1923 na státní útraty. Jen z Istrie žádalo o reemigraci 12 českých kněží.⁷⁵ Vypovězeni byli také kněží německé národnosti, kteří působili v jižním Tyrolsku (Horní Adiže). Bezohledné politice vůči československým příslušníkům nebránily ani církevní autority. Terstský biskup dal najevo, že se nebude vzpírat vypovídání čes-

⁶⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 530, vyslanectví Sofie MZV 5. 2. 1921.

⁶⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 531, vyslanectví Sofia MZV 22. 9. 1921.

⁶⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 531, vyslanectví Sofie J. Kopřivovi 24. 1. 1922.

⁷⁰ Český deník (Plzeň), 9. 1. 1921.

⁷¹ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, GK Terst MZV 15. 4. 1921.

⁷² AMZV, f. V. sekce, k. 509, dopis M. Hally z Opatije V. Tusarovi 18. 8. 1919.

⁷³ AMZV, f. V. sekce, k. 509, zastupitelství Rijeka MZV 25. 10. 1919.

⁷⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 527, GK Terst MZV 20. 8. 1922.

⁷⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 527, prezidium ministerské rady MZV 22. 10. 1923.

kých a slovenských kněží z jeho diecéze. Proti vypovídání kněží intervenovalo československé vyslanectví v Římě v Palazzo della Consulta (italské ministerstvo zahraničí).⁷⁶

i) Německo

Reemigrace z Německa souvisela s tamní špatnou ekonomickou situací po prohrané válce. Sdružení československých spolků zahraničních v Drážďanech protestovalo proti 50% clu na německé zboží, což, podle něho, mělo vést k propouštění tamních českých dělníků: „*Vláda naší ‚Republiky‘ je ve vleku francouzských imperialistů a kapitalistů. Zda-li je ministerstvo zahraničních věcí ochotno přání našemu vyhovět, nebo v opačném případě budeme energicky požadovat, by krajanům našim, kteří vinou slavné vlády ČSR ocitnou se v nejvyšší bídě, zaměstnání a byt v naší vlasti zaopatřen byl.*“⁷⁷

Mezi německými Čechy bylo mnoho nezaměstnaných, proto MSP doporučovalo, aby mladým byla dána příležitost vrátit se do Čech, vyučit se a zdokonalit v českém jazyce.⁷⁸

S ohledem na trvalé znehodnocování německé marky a na celkovou hospodářskou a politickou situaci požadoval berlínský konzulát prodloužení konečného termínu reemigrace na státní útraty o 1–2 roky.⁷⁹

Termín 30. červen 1923 byl nakonec prodloužen až do 31. prosince 1923.⁸⁰ Podle berlínského konzulátu „*podati přesný výkaz o reemigraci československých státních příslušníků není možno, úplné výkazy mohly by podávati jedině vnitrozemské policejní úřady.*“⁸¹

j) Rusko

Zatímco repatrianti se vraceli do svých předválečných domovů ke svým rodinám, reemigranti vesměs prchali kvůli bolševickému teroru, přičemž v Rusku zanechali veškerý svůj majetek.

Prvním orgánem, který se v Rusku věnoval repatriaci bývalých zajatců a českých a slovenských vojáků někdejší rakousko-uherské armády, byl Komitét občanů ČSR v Kyjevě, vedený Ladislavem Grundem. Výbor se 29. listopadu 1918 obrátil na československé ministerstvo národní obrany se žádostí, aby vláda uzavřela hranice osobám, které neměly potvrzení Komitétu. Upozorňoval na snahu českých bolševiků dostat se z Moskvy do Čech za účelem propagace bolševického teroru. Komitét požádal o oficiální uznání ukrajinská ministerstva vnitra a zahraničních věcí a předání části erárního majetku bývalé rakousko-uherské okupační armády. Žádal o pokyny československé vlády: 1) jak daleko může jít ve svých vztazích k ukrajinské vládě; 2) schvaluje-li zabavení části erárního majetku.⁸²

Ukrajinská sovětská vláda v Charkově vydala 11. března 1919 dekret O propouštění z ukrajinského občanství, kterým dovolila osobám starším 17 let vystoupit do dvou měsíců z ukrajinského občanství. Podmínkou byl odjezd z Ukrajiny. Češi a Slováci, kteří zůstali, dekret nepoužili, poněvadž odjet nechtěli. Zároveň si však na staré domovské listy opatřili od československých úřadů československé pasy, aniž by ovšem vystoupili z ukrajinského občanství. Sovětské úřady si toho později všimly a československé pasy jim odebraly. Zastávaly názor, že bývalí ruští občané se stali po vzniku SSSR sovětskými občany a mohli přejít do cizího státního občanství jen po řádném propuštění ze sovětské příslušnosti.⁸³

⁷⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 527, vyslanectví Řím MZV 27. 11. 1923.

⁷⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 269, dozorčí komise Sdružení spolků v Drážďanech MZV 26. 4. 1921.

⁷⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 527, MSP MZV 25. 5. 1921.

⁷⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 509, konzulát Berlín MSP 10. 5. 1923.

⁸⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 509, MSP konzulátu Berlín 7. 6. 1923.

⁸¹ AMZV, f. V. sekce, k. 509, konzulát Berlín vyslanectví Berlín 27. 7. 1923.

⁸² AMZV, f. II. sekce, k. 269, Komitét občanů ČSR MNO 29. 11. 1918.

⁸³ AMZV, f. II. sekce, k. 332, zastupitelství Moskva MZV 21. 10. 1933.

Usnesením československé vlády ze 4. května 1920 byla agenda péče o repatriaci z Ruska přikázána jako část celkové agendy repatriace ministerstvu sociální péče. To navrhovalo, aby mu vláda svěřila také všechnu ostatní agendu péče o Čechy a Slováky vracející se z ciziny do vlasti. Podle názoru MSP bylo účelem repatriace „*umožniti a usnadniti návrat československých příslušníků z ciziny a dopravu jejich majetku*“.⁸⁴

Do Ruska byl vyslán vlak Československého Červeného kříže (ČSČK), vedený Josefem Klausem. Jeho cílem bylo poskytnutí nutné lékařské, materiální a morální pomoci všem československým příslušníkům – bývalým válečným zajatcům nacházejícím se na území Ruské federace (RSFSR). Vlak byl vypraven z Vladivostoku obsazeného Japonci přes území loutkového nárazníkového státu Republika Dálného východu na území RSFSR.⁸⁵

Při generálním konzulátu ve Vladivostoku byl zřízen evakuační a repatriační úřad, který prováděl repatriaci Čechů a Slováků ze Sibíře na východ od Akmolinska (nyní Astana). Repatrianti přijížděli v transportech z Irkutsku, Tomsku a Novonikolajevska (nyní Novosibirsk) a Buzuluku, a to v ubohém stavu, otrhaní bez prádla a obuvi. Všichni byli bez dokumentů, které museli odevzdat sovětským úřadům. Ve Vladivostoku bylo zřízeno shromažďovací středisko, kde byli ubytováni a stravováni. Bývalí vojáci založili na Dálném východě družstva, která ale neprosperovala a byla postupně likvidována a jejich členové byli evakuováni do vlasti. Ve Vladivostoku bylo také několik vdov po československých dobrovolnících a několik sirotků a také nemanželské děti legionářů. Japonští okupanti se obávali, zda ruští Češi nejsou ve spojení s bolševiky. V táboře se totiž objevily bolševické letáky v češtině, němčině a maďarštině.⁸⁶

Situace na Dálném východě po odjezdu vládního zplnomocněnce dr. Václava Girsy byla pro Čechy a Slováky složitá. Družstva nebyla schopna čelit konkurenci levné asijské pracovní síly. Mise ČSČK nemohla odjet z hlavního města Dálnévýchodní republiky Verchněudinska (nyní Udinsk). Mezi Omskem a Irkutskem se nacházely tisíce zajatců z bývalé rakousko-uherské armády. Úřady požadovaly, aby zajatci před odjezdem absolvovali třítydenní karanténu na půdě Přímoří. Ruským manželkám vojáků bylo bráněno v opuštění země.⁸⁷

Češi a Slováci se nacházeli také na dalších místech Ruska. Podle konzulátu v Batumi žilo 200 Čechoslováků v Taganrogu, odkud chtěli repatriovat. V roce 1917 zde byla založena česká organizace. Šlo převážně o dělníky Rusko-baltského závodu nacházejícího se 100 verst (versta = 1066 m) od Doněcké uhelné pánve. Bolševici spolek uzavřeli a jeho předsedu a jednatele zatkli a obvinili je ze špionáže ve prospěch ČSR a z protistátní činnosti. Spolek Čechů a Slováků vznikl také v Baku, ale poměry v Azerbajdžánu se stále zhoršovaly.⁸⁸

Předmětem pozornosti tisku se stal osud 50 krajanů z Ruska nacházejících se v Britské Indii. Podle Národní politiky konzul v Bombaji prohlásil: „[...] *u mne nejsou určeny žádné peníze na zvláštní odpravování.*“⁸⁹ Na to reagoval konzulát, že jde o štvání proti vládě a že repatriace bude provedena počátkem února, „*jestli dojdou včas peníze*“.⁹⁰ MZV prý dlouho nepoukazovalo peníze a konzul čtyři měsíce po odjezdu z Prahy neměl exequatur. Jeden z repatriantů, kteří měli být z Indie vypraveni na lodi Prezident Grant v září 1920, psal příbuzným: „*Všechno jsme měli již připraveno, jenom sednout do vlaku. V tom došla zdrcující zpráva – telegram, že na parniku Prezident Grant není pro nás místo. [...] Obličejů všech byly téměř zsinalé, nikdo nebyl mocen*

⁸⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 510, dopis MSP předsednictvu ministerské rady (PMR) 9. 6. 1920.

⁸⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 530, nařízení zplnomocněnce československé vlády v Rusku z 20. 6. 1920.

⁸⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 530, evakuační úřad Vladivostok 30. 9. – 31. 10. 1920.

⁸⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 26, konzul Pavlíček dr. Girsovi 4. 12. 1920.

⁸⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 530, konzulát Batumi MZV 30. 12. 1920 a MNO 26. 1. 1921.

⁸⁹ Národní politika, 31. 10. 1920.

⁹⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 527, konzulát Bombaj MZV 29. 12. 1920.

*slava, po kolik dní chodili jsme jako bludné ovce jeden na druhého nemluvice [...]. Více než 6 let jsme v zajetí, smýkali s námi z místa na místo, vytrpěli jsme hrozná muka a hladu tolik, že jsme se ploužili jako stíny podobající se živým mrtvolám. [...] Zdejší podnebí rozhodně nám nejde k duhu a tolikerá utrpení a zklamání působí hrozně na ducha!*⁹¹

Počátkem roku 1921 přicházela na MZV řada stížností příbuzných zajatců nacházejících se ve dvou táborech v Britské Indii. Byli zajatí ruskou armádou v Haliči již na počátku války v roce 1914 a internováni až do března 1920 v Taškentu, odkud uprchli.⁹² Od té doby čekali v indických táborech na repatriaci do vlasti. Zoufale psali: „*Nemáme nejmenší naděje na vysvobození. Jsme jako ptáci v kleci toužící po svobodě. Konzul nám oznámil dopisem z Bombaje, že jakmile dojde ho zpráva z naší republiky, nás navštíví, ale celé tři měsíce čekáme marně. Těšili jsme se všichni jako malé děti od něho na zprávy z domova, osvobozené vlasti, ze které jsme přes šest dlouhých roků vzdálení, čekali jsme útěchu, z ní bychom čerpali posily v našem beznadějném postavení [...]. Trpce žalujeme, že na nás v Čechách zapomněli.*“⁹³

Podle sdělení konzulátu v Bombaji prvních 20 osob bylo odesláno počátkem ledna 1921 lodí Gablonz do Terstu. Druhá skupina měla být odeslána lodí Innsbruck 1. února 1921.⁹⁴ Ta přibyla do Terstu 2. března a byla odeslána zvláštním vagonem do Českých Budějovic.⁹⁵

Češi a Slováci, kteří se chtěli v letech 1921–1923 vrátit do vlasti ze sovětské Ukrajiny, museli vyplnit dotazník, který obsahoval jejich jméno, datum narození, národnost, náboženství, rodinný stav, profesi, stálé bydliště, vzdělání, znalost jazyků, členství v KS/b/U, odborech a bydliště příbuzných v ČSR.⁹⁶ Většinou byli římskými katolíky, bezpartijní a uměli česky, rusky a německy. Vyjet mohly rodiny, kde „hlavou“ byl Čech nebo vdovy s dětmi. Museli předložit potvrzení, že nemají žádný majetek. V mezirezortní komisi pro registraci cizinců gubernského výkonného výboru sovětů v Kyjevě bylo zaregistrováno 128 rodin, které usilovaly o návrat do ČSR, 14 žádostí bylo zamítnuto.

Národnostní problematikou se mělo zabývat od roku 1921 oddělení národnostních menšin při ukrajinském ministerstvu vnitra. V roce 1924 však bylo zrušeno a nahrazeno ústřední komisí národnostních menšin Všeukrajinského ústředního výkonného výboru sovětů a příslušnými komisemi na úrovni gubernií a od roku 1925 okruhů.

Večerník Modráčkovy strany pokrokových socialistů 28. říjen přinesl v lednu 1921 zprávu, že ruští bolševici zastavili repatriaci poté, kdy se jim během prosincové generální stávkou nepodařilo provést v ČSR sociální revoluci.⁹⁷ Skutečnou příčinou ale byly spíše dopravní potíže.⁹⁸

V prosinci 1920 čekali ve Vladivostoku na nalodění dva tisíce Čechoslováků, první skupina 851 osob byla naloděna na loď Legie v březnu 1921 a v květnu dorazila do Terstu.⁹⁹ Jenisejští kozáci odevzdali jednomu z repatričních vlaků několik pytlů stříbrných mincí k převezení do Charbinu. Na železniční stanici se však jejich představitel nedostavil a stříbro bylo odvezeno do ČSR a předáno Legiobance.¹⁰⁰

Původní představa, že repatriace bude ukončena do konce března 1921, se ukázala být nereálnou. Ve shromažďovacím středisku ve Vladivostoku zůstalo asi sto osob, mezi Irkutskem

⁹¹ AMZV, f. V. sekce, k. 527, dopis A. Bernarda MZV 30. 12. 1920.

⁹² AMZV, f. II. sekce, k. 527, dopis M. Voborníkové MZV ze 4. 1. 1921.

⁹³ AMZV, f. II. sekce, k. 527, B. Dvořáková MZV 11. 1. 1921.

⁹⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 527, konzulát Bombaj MZV 5. 1. 1921.

⁹⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 527, telegram GK Terst MZV 2. 3. 1921.

⁹⁶ KOVALENKO, S. M.: *Čechy na Kyjivštyni v 20–30ti rr.* [20. století]. (Rukopis), s. 1.

⁹⁷ Venkov, 14. 1. 1921.

⁹⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 530, vyslanectví Berlín MNO 19. 1. 1921.

⁹⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 530, GK Terst MZV 4. 3. 1921.

¹⁰⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 530, Banka československých legií MZV 7. 3. 1921.

a Vladivostokem byly dva ešelony (vlaky) se zajatci, několik tisíc osob se nacházelo okolo Irkutsku.¹⁰¹ Řada zajatců se oženila s Ruskami, za jejichž repatriaci museli po návratu zaplatit. Dva zajatci své zákonné manželky v Rusku zanechali a cestou do vlasti vydávali za své manželky jiné ženy. Repatriantům vydávali po dvou párech letního prádla, cigarety, marmeládu, čaj, mýdlo a 10 franků.¹⁰²

Podle Evakuačního a repatričního úřadu MNO ve Vladivostoku chodila po městě řada hladových bývalých legionářů, kteří se nechtěli vrátit do vlasti. Práci na Dálném východě nenašli a hlad je doháněl ke zločinům, vytváření lupičských band nebo ke vstupu do armády gen. Kappela. Řada z nich prošla ruskými vězeními.¹⁰³

Průběh repatriace brzdila Mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí, sabotáží a spekulací (Čeka) a také českoslovenští komunisté v Rusku. Repatriční mise v Moskvě a Charkově byly pod neustálou kontrolou, členové misí byli fotografováni. Byli podezříváni, že do Ruska vozí peníze k provedení protibolševického povstání. Podle zpráv členů repatriční mise Petrohrad působil v roce 1921 jako vyhladovělé a vymřelé město. Všude se kradlo a spekulovalo. Moskva byla stejně zpusťošena, tramvaje bez oken vozily dříví, vlaky sice jezdily zadarmo, ale problémem bylo získat jízdenku. Každou cestu musela potvrdit Čeka, za odjíždějícího musela ručit další osoba. Všeobecná nespokojenost vedla k nenávisti vůči cizincům a židům.¹⁰⁴

Na jaře 1921 se MZV obrátilo prostřednictvím mise ČSČK v Moskvě k ukrajinské sovětské vládě se žádostí o výměnu repatričních misí. Ukrajinská vláda jmenovala svým repatričním zástupcem Levyckého, československá vláda mjr. Štilipa. Péče o československé příslušníky na Ukrajině byla svěřena Ukrajinskému Červenému kříži a dvěma důvěrníkům ČSČK Dinterovi a Glosovi v Kyjevě a V. Benešovi v Charkově. Ukrajinská sovětská vláda při uzavření repatriční smlouvy trvala na nepřijatelné politické klauzuli, když požadovala, aby smlouva byla považována za diplomatické uznání USSR. ČSR požadovala propuštění všech vězňených československých státních příslušníků, svolení k výjezdu do vlasti osobám české a slovenské národnosti, které o to požádají, a propuštění násilně mobilizovaných Čechů a Slováků z Dělnicko-rolnické Rudé armády.¹⁰⁵

Také Jednota příbuzných a přátel Čechů a Slováků z Ruska žádala urychlené vyslání repatriční mise na Ukrajinu, návrat příbuzných, podíl ruských krajanů na organizaci repatriční akce, materiální podporu krajanů a nevysílání dělníků do Ruska, dokud nebude provedena repatriace. Veřejná schůze Jednoty 17. dubna 1921 konstatovala, že „mnozí z našich zajatců těší se doma svobodě a dostatku, naši nešťastní usedlíci jsou vydáni všanc hrůzám občanské války, pronásledování a utrpení“.¹⁰⁶ MZV odmítlo názor Jednoty, že by mise v Rusku „měly v první řadě na zřeteli různé obchody a pak teprve repatriaci“.¹⁰⁷

Evakuační a repatriční úřad MNO ve Vladivostoku uváděl, že od 15. listopadu 1920 do konce května 1921 nebyl do vlasti nikdo repatriován. Všichni Čechoslováci ve Vladivostoku byli „ve stavu zuboženém, roztrhaní, hladoví, volají o pomoc“.¹⁰⁸ Postavení krajanů se zhoršilo po 26. květnu 1921, kdy ve Vladivostoku došlo k převratu gen. Kappela a nastolení krajně pravicové vlády. Někteří z pravých byli germanofily.

¹⁰¹ AMZV, f. II. sekce, k. 530, MZV NO 30. 3. 1921.

¹⁰² AMZV, f. II. sekce, k. 530a, Evakuační úřad MNO Vladivostok 31. 1. – 31. 3. 1921.

¹⁰³ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, Evakuační úřad MNO Vladivostok 31. 3. – 30. 4. 1921.

¹⁰⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, MNO MZV 13. 4. 1921.

¹⁰⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, MZV MSP 23. 4. 1921.

¹⁰⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, Jednota MZV 26. 4. 1921.

¹⁰⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, MZV Jednotě 30. 4. 1921.

¹⁰⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, Evakuační úřad Vladivostok 30. 4. – 31. 5. 1921.

Transporty z Vladivostoku směřovaly do Terstu. Francouzská loď přivezla 26. května 1921 celkem 937 československých příslušníků – bývalých zajatců, 27. května připlula první československá loď Legie s 892 Čechoslováky, z toho bylo 197 žen a 73 dětí.¹⁰⁹ Transport z jižního Ruska byl zadržen do projednání repatriční smlouvy s ukrajinskou vládou, kterou v Praze sjednával vedoucí ukrajinské repatriční mise Levvyckij.¹¹⁰ Ukrajinská vláda uznala zástupcem československé repatriční mise Václava Beneše. Ten odevzdal ukrajinskému MZV (Narkominděl) seznam 102 válečných zajatců a civilních osob. Misi přicházely dopisy z různých míst Ukrajiny s hroznými nářky i nadávkami, kromě toho přijížděli delegáti kolonistů a naříkali. Drahotu rostla a krajané žili z prodeje posledních věcí.¹¹¹

V červnu 1921 připlula do Terstu německá loď Wigberg, daná k dispozici Mezinárodnímu Červenému kříži. Přivezla z Novorossijska 1 450 osob z celého jižního Ruska. Před vstupem na loď musel každý zajatec předstoupit před smíšenou komisi v čele se sovětským komisařem. Členy komise byli komunisté jednotlivých národností, za Čechy bývalý legionář Poljanský (pseudonym). Zajatce zpracovávali, aby se stali stoupenci komunistických idejí. Komise odmítala repatriovat příslušníky inteligence.¹¹²

Repatriční mise v Moskvě dirigovala repatrianty zpočátku přes Petrohrad do německého Štětína, odkud cestovali do Děčína a Pardubic. Repatriace z jižního Ruska směřovala z Novorossijska do Terstu a dále vlakem na České Budějovice. Podobně transporty z Vladivostoku byly dirigovány převážně do Terstu. V létě 1921 se nacházely na Sibiři asi tři tisíce osob, na jihu Ruska, Kubáni a Donu též tři tisíce, další tisíce v Turkestánu, na Altaji a v centrálním Rusku. Transporty zdržoval špatný stav sibiřských tratí a nezbytný dovoz potravin do hladovějících gubernií Povolží.¹¹³

Přes 400 Čechů a Slováků z jižní Ukrajiny se nacházelo v Oděse. Ve velké bídě očekávali návrat do vlasti. Neměli peníze na cestu z Oděsy, neboť bulharská paroplavební společnost požadovala 800 leva za osobu.¹¹⁴ Charkovská mise požadovala, aby Češi a Slováci z Ukrajiny nebyli transferováni přes Moskvu, ale z černomořských přístavů. Zdržováním transportů si ukrajinská sovětská vláda chtěla vynutit smlouvu, kterou by ČSR garantovala úplnou politickou neutralitu ve sporech Ruska s Polskem a Rumunskem.¹¹⁵

V srpnu 1921 ukrajinský Narkominděl (MZV) vyhověl československé žádosti, aby přednostně byli repatriováni krajané z oblasti nejvíce postižených hladomorem, především z Doněcké pánve – Juzovky (Doněck), Krematorska, Taganrogu, Jekatěrinoslavi (dnes Dněpropetrovsk), dále z Oděsy, Tauridské a Chersonské gubernie. V malých skupinách přicházeli do Charkova, odkud byli posíláni do Moskvy. S varšavskou vládou byl vyjedнан průjezd přes Polsko.¹¹⁶

Během srpna 1921 byly z Moskvy vypraveny tři transporty, kterými odjelo 499 osob. Z Petrohradu bylo v první polovině srpna odesláno 231 Čechů a Slováků ze Sibiře a Turkestánu. Pomalým tempem pokračovala repatriace přes Novorossijsk, kam měli být převáženi krajané z celého černomořského pobřeží. Repatriace ze středního Ruska se blížila ke konci, z jihovýchodní Ukrajiny a Kavkazu měla být skončena do zimy 1921 za předpokladu dostatku lodních transportů do Novorossijska. Repatriace z Turkestánu byla již hotova, zbývaly Sibiř a zbytek Ukrajiny, přičemž většina repatriantů měla směřovat přes Moskvu.¹¹⁷

¹⁰⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, konzul Terst MZV 28. 5. 1921.

¹¹⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, MZV poslanci J. Koudelkovi 30. 5. 1921.

¹¹¹ AMZV, f. II. sekce, k. 529, repatriční mise Moskva MZV 2. 6. 1921.

¹¹² AMZV, f. II. sekce, k. 529, GK Terst MZV 15. 6. 1921.

¹¹³ AMZV, f. II. sekce, k. 529, repatriční mise Moskva MNO 19. 7. 1921.

¹¹⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 529, Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) MZV 1. 8. 1921.

¹¹⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 510, obchodní mise Charkov MZV 26. 8. 1921.

¹¹⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, repatriční mise Charkov MNO 30. 8. 1921.

¹¹⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, repatriční mise Moskva MZV 6. 9. 1921.

V září 1921 instruovalo MZV vedoucího československé obchodní mise v Moskvě Josefa Girsu, aby žádal u ruské vlády povolení návratu Čechů majících ruské občanství. Zároveň měl české kolonisty v Rusku upozornit, že „u nás je velká nezaměstnanost a nouze o byty, a proto lépe postarati se o naše lidi, aby v Rusku našli slušnou výživu a bezpečnost“.¹¹⁸

Vzhledem k poměrům v Rusku bylo rozhodnuto zvětšit kapacitu lodních transportů z Novorossijska o 1–2 další parníky tak, aby do Terstu přijížděl jeden transport každých 10–12 dní.¹¹⁹ Podle Sdružení Čechů a Slováků z Ruska v Oděse a Novorossijsku čekali krajané na transport celé měsíce.¹²⁰

Čechoslováci, kteří přijeli do Terstu v září 1921, žádali, aby do Novorossijska byl vyslán delegát MSP nebo ČSČK. Vedení tamního shromažďovacího tábora totiž měli v rukách Němci, kteří údajně s Čechy bezohledně nakládali. Terstský generální konzulát (GK) již čtyřikrát navrhoval vyslání delegáta ČSČK, protože z Novorossijska každé tři týdny přijíždělo 500 československých příslušníků. Delegát měl být vybaven zásobou konzerv, cukru, sacharů a oblečení.¹²¹

V srpnu 1921 započala likvidace shromažďovacího střediska ve Vladivostoku, ačkoliv ještě stále denně přicházeli bývalí legionáři a zajatci. Všechna družstva, která na Dálném východě legionáři založili, byla likvidována, kromě uzenářství v Nikolsku Ussurijském a strojního družstva v mandžuském Charbině. Část jejich členů repatriovala, část zůstala samostatně pracovat ve Vladivostoku, ale „život zůstává ubohý“.¹²² Vláda Dálnévýchodní republiky zahájila kampaň proti Čechoslovákům, zejména proti Ústřední hospodářské komisi (Centromise), předchůdkyni Banky československých legií. Argumentaci proti Centromise získávala od bývalých legionářů a bývalých úředníků komise.

Na podzim 1921 byla repatriace z Ukrajiny opět zastavena, a to na základě rozhodnutí tamního Narkomindělu, který tak chtěl donutit ČSR k podpisu repatriční smlouvy podle sovětských podmínek, „pakliže nám záleží na svých příslušnících“, jak se vyjádřil ukrajinský komisař zahraničí Kovaljov.¹²³ Repatriční mise v Charkově dostávala řadu dopisů obsahujících nářky, výhrůžky i hrubé nadávky. Češi a Slováci na Ukrajině trpěli hladem, dražota byla neuvěřitelná. Poslední zbytky svého majetku prodali v očekávání brzkého návratu do vlasti. Zaregistrovaní k odjezdu se nacházeli ve shromažďovacím středisku Gubernského evakuačního úřadu (Gubevak) v Oděse, kde se jim dostalo podpory německé repatriční mise, protože Narkominděl nesouhlasil se jmenováním Františka Sauera československým repatričním zástupcem v Oděse, dokud nebude podepsána repatriční smlouva.

V Moskvě a Charkově působily vedle sebe československé obchodní a repatriční mise, aniž byla přesně vytyčena jejich kompetence. Zatímco v Moskvě se podařilo koordinovat práci obou misí v plné shodě, na Ukrajině docházelo mezi nimi ke stálým kompetenčním sporům.¹²⁴ Podle předsedy československé obchodní mise v Moskvě J. Girsy předsedovi repatriční mise v Charkově „malichernými spory učinil celou atmosféru těžce snesitelnou“.¹²⁵

Řada repatriantů z Ukrajiny přicházela do Moskvy mimo repatriční misi v Charkově. Na podzim 1921 tvořili ukrajinští Češi 70 % repatriantů procházejících Moskvou, zatímco z centrálního Ruska šlo jen o zbytky zajatců a starousedlíků. MNO odhadovalo, že v roce 1922 půjde

¹¹⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, šifra MZV J. Girsovi 12. 9. 1921.

¹¹⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, GK Terst MZV 12. 9. 1921.

¹²⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, SČSR MZV 13. 9. 1921.

¹²¹ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, GK Terst MZV 15. 9. 1921.

¹²² AMZV, f. II. sekce, k. 530a, Evakuační úřad Vladivostok 30. 8. – 30. 9. 1921.

¹²³ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, repatriční mise Charkov MZV 9. 10. 1921.

¹²⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 510, J. Girsu MZV 13. 10. 1921.

¹²⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 510, obchodní mise Moskva MZV 18. 10. 1921.

jen o repatriaci jednotlivců. Zpočátku schvalování výjezdu repatriantů bylo v rukou československých komunistů, ti však byli postupně nahrazeni úředníky ruského Ústředního evakuačního úřadu (Centroevak), kteří za určité protislužby v případě potřeby zamhouřili oči. Repatriace se protahovala „*jedine díky hroznému nepořádku, který panuje v ruských úřadech, díky nedostatečné zainteresovanosti ruských rozhodujících orgánů a silnému vlivu Čeky, ve které jsou čteně zastoupeni naši komunisté*“.¹²⁶ MNO navrhovalo, aby repatriční mise přešla od 1. ledna 1922 pod obchodní misi, protože se předpokládalo, že repatriace z Ukrajiny bude prováděna přes Polsko, ze Sibíře přes Petrohrad, kde se jí ujalo německé zastupitelství. Dle MNO repatriace zajatců byla skončena a půjde již jen o reemigraci předválečných kolonistů, pátrání po nezvěstných zajatcích a intervence ve prospěch vězňených.

V ruských žalářích Sibíře úpěla řada Čechů a Slováků nevině obviněných z kontrarevolučních činů a špionáže. Mezi nimi byl i předseda Komitétu občanů ČSR v Kyjevě Ladislav Grund. Sdružení Čechů a Slováků z Ruska žádalo MZV, aby u ruské sovětské vlády důrazně zakročilo v jejich prospěch a aby byla provedena reemigrace krajanů, kteří zde žili ve špatných materiálních podmínkách.¹²⁷

Po jmenování nového kabinetu dr. Edvarda Beneše 26. září 1921 zahájily ukrajinské bolševické noviny prudké útoky proti československé vládě, její západní orientaci, tolerování přítomnosti diplomatických zástupců protibolševického Ruska a Ukrajiny a označení mise Levyckého za neoficiální. Vedoucí oddělení vnějších vztahů prohlásil 5. listopadu 1921, že vláda USSR dala prý dostatek důkazů mírumilovnosti, když dovolila částečnou repatriaci před podpisem smlouvy s ČSR. K sovětské propagandě se připojili i členové poslaneckého klubu KSČ, kteří ústy poslance dr. B. Šmerala podali 20. října 1921 interpelaci adresovanou ministru zahraničí E. Benešovi.¹²⁸

Výsledkem nátlaku byl podpis dohody mezi vládami ČSR, RSFSR a USSR o vzájemné repatriaci válečných zajatců a občanských osob z 10. prosince 1921, kterou podepsali náměstek ministra zahraničí dr. V. Girska, předseda obchodní delegace RSFSR P. N. Mostovenko a předseda repatriční mise USSR Levyckij. Podle ní váleční zajatci a občanské osoby, které byly státními příslušníky jedné strany a dlely na území druhé strany, se mohly volně vrátit do vlasti. Dohoda se vztahovala jak na osoby, které se v důsledku válečných událostí dostaly na území Ruska, tak i na bývalé rakouské příslušníky, kteří před válkou žili v Rusku a byli příslušní do území ČSR. Ani těm, kteří se stali ruskými příslušníky, nemělo být ruskými úřady bráněno vrátit se do ČSR.¹²⁹

Repatrianti ze severního Kavkazu a Krymu se obrátili na prezidenta Masaryka s kritikou poměrů ve shromažďovacím středisku v Novorossijsku a na lodi plující do Cařihradu. V Novorossijsku prý byla dávána Červeným křížem přednost Němcům, kteří dostávali obleky, prádlo i obuv. Na lodi si Němci mohli opatřit za 25 DM normální obědy, stížnosti Čechů na nedostatečnou a nedbale připravenou stravu byly odmítnuty.¹³⁰

Další stížnost 95 Čechoslováků ze Swinemünde (Svinoústí) byla adresována Sdružení Čechů a Slováků z Ruska. Tito repatrianti dva měsíce cestovali do Moskvy z jižního Ruska, Sibíře a Turkestánu. V Moskvě čekali při špatné stravě čtyři týdny. Z Moskvy byli odesláni do Petrohradu, kde byli ubytováni v dřevěných barácích u Varšavského nádraží. V přeplněných místnostech při mrazu -15 °C se netopilo. K jídlu dostávali 200 g chleba a brambor denně. Pomoc čes-

¹²⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 510, MNO MZV 20. 10. 1921.

¹²⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 528, SČSR MZV 4. 11. 1921.

¹²⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, repatriční mise Charkov MZV 20. 11. 1921.

¹²⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 530a, dohoda mezi vládami RČS a RSFSR a USSR z 10. 12. 1921.

¹³⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 529, repatrianti ze severního Kavkazu T. G. Masarykovi 2. 12. 1921.

koslovenské repatriační mise byla nedostatečná, dostávali dvě konzervy na čtyři dny. Byli nuceni prodávat části oděvu a prádla. Mnozí onemocněli a dvě děti zemřely. Teprve po měsíci vypluli z Petrohradu do Swinemünde na lodi určené pro dobytek. Stravování na lodi bylo stejně bídné, zemřely další dvě děti. Nemocní neměli možnost ošetření. Ve Swinemünde byli 14 dní v karanténě stísnění v barácích s lůžky na poschodí a nedostatečnou stravou. Zemřely další dvě osoby a 11 jich onemocnělo. Požadovali zásilku cukru a dopravu do karanténní stanice v Pardubicích.¹³¹ V této souvislosti vyslanectví v Berlíně žádalo, aby repatriace z Ruska byla prováděna vlakem přes Rigu.¹³²

Dramatické okolnosti svého návratu popisoval v dopise MZV také Hugo Chyba. V září 1921 utekl z nasazení do továrny v Juzovce do Charkova. Cesta 400 km dlouhá byla poseta koňskými zdechlinami, neboť sedláci neměli zvířata čím krmit. Po osmi dnech pobytu v Charkově, kde dostávali chléb a konzervy, byl poslán do Moskvy, aby zde získal povolení k odjezdu. To vydávala Čeka prostřednictvím Komunistické internacionály (KI). V české sekci KI mu bolševik Valenta nechtěl uznat jeho československý pas a chtěl po něm pas rakouský a propustku z továrny. Po třech týdnech mohl odjet do Petrohradu, kde čtyři týdny čekal na loď v barácích u Varšavského nádraží, kde dostávali půl funtu (funt = 409 gramů) špatného chleba a lžici bramborové polévky. Na nákladní lodi byli přepraveni do německého Swinemünde, kde setrvali pět týdnů při špatné stravě. Nakonec byl dopraven do karanténní stanice v Pardubicích.¹³³

K ulehčení repatriace z Ukrajiny byla dohodnuta přeprava přes Polsko. Na polských hranicích mělo být s československými repatrianty zacházeno stejně jako s polskými a kromě karantény neměli být zadržováni. Stravování na hranicích bylo stejné jako pro polské repatrianty, na další trase byl všude dostatek potravin ke koupi. Polské úřady jim zdarma vydávaly československá repatriační víza a železniční jízdenky do Petrovic u Karviné.¹³⁴ Krajané prchali z Ukrajiny přes polskou hranici také ilegálně, protože hranice byla bolševiky špatně střežena. Na hranicích probíhal také podloudný obchod.¹³⁵

MZV požadovalo po moskevské misi zasilání statistického materiálu o průběhu repatriace z Ruska a Ukrajiny. Podle mise občasně zaslali informace repatriačnímu oddělení MNO. Mise uváděla, že je technicky neproveditelné vyhotovovat soupisy repatriantů: „*Jen za dobu naší činnosti v Rusku a na Ukrajině bylo repatriováno přibližně asi 40 tisíc našich příslušníků, kteří prošli naší registrací a značné množství mimo nás. Předběžné jednání s Prahou o povolení repatriace je nemožné. Jiný postup je nemožný vzhledem k rozsáhlosti Ruska a nedostatku poštovního a telegrafního spojení.*“¹³⁶

Zvlášť obtížné byly podmínky krajanů na pravobřežní Ukrajině. Na repatriační misi v Kyjevě přicházeli otrhaní českoslovenští příslušníci, bez obuvi, a to nejen zajatci, ale i civilisté. Odjet chtěli i starousedlíci, kterým se vedlo špatně. Moskevská mise požadovala okamžitou pomoc pro pět tisíc Čechů a Slováků, a to ve výši 100 tisíc Kč měsíčně. Kolonistům měly být posílány hospodářské stroje a osivo.¹³⁷

Repatrianti z Ukrajiny byli dopravováni také přes polský Lvov, kde bylo zřízeno shromažďovací středisko se stravováním a ubytováním ve velkých vytápěných barácích. Nemajetní dostávali na cestu 500 polských marek. Přicházeli nedostatečně oblečení a obuti.¹³⁸

¹³¹ AMZV, f. II. sekce, k. 528, 95 občanů ČSR ze V SČSR 15. 12. 1921.

¹³² AMZV, f. II. sekce, k. 528, vyslanectví Berlín MZV 4. 1. 1922.

¹³³ AMZV, f. II. sekce, k. 529, H. Chyba MZV 18. 1. 1922.

¹³⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 529, vyslanectví Varšava MZV 20. 1. 1922.

¹³⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 528, konzulát Lvov MZV 24. 1. 1922.

¹³⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 528, mise Moskva MZV 30. 1. 1922.

¹³⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 529, obchodní mise Moskva MZV 1. 2. 1922.

¹³⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 528, konzulát Lvov MZV 14. 2. 1922.

MZV se souhlasem ukrajinské vlády poslalo tamním krajanům několik vagonů potravin (cukr, mouku, rýži, kroupy, jáhly) a jeden vagon ošacení.¹³⁹ O poukázání přiměřené zásoby k repatričním účelům požádal MZV konzulát v Rize, který se obával přílivu československých repatriantů z Ruska na lotyšské území.¹⁴⁰

Poslední transport repatriantů z Vladivostoku odplul 29. ledna 1922. Nicméně ještě poté bylo zjištěno, že v Jakutské a Amurské oblasti se nacházel určitý počet bývalých válečných zajatců, kteří žádali o repatriaci. Ta měla proběhnout po železnici na západ do Moskvy, cesta trvala 25–30 dní. Z Moskvy směřovali do vlasti přes Polsko.¹⁴¹

Jedním z přijímajících přístavů byl také Janov, kde musely být pro repatrianty přistaveny osobní i nákladní vagony, neboť navrátilci ze Sibíře prý měli velký počet zavazadel. Na 100 osob se počítalo s jedním nákladním vagonem. Bylo nutno také zajistit zásobování počínaje příplutím do Janova. Na cestu přes Brenner, která trvala 5–6 dní, dostávali dvě konzervy na tři muže na den a 1 kg chleba. Ve větších stanicích, jako Milán či Bolzano, dostávali čaj. Z Brenneru směřovali do pohraniční stanice Horní Dvořiště a odtud do karanténní stanice v Pardubicích.¹⁴²

Ukrajinská vláda nedovolila zřídít odbočky československé repatriční mise, takže např. z Oděsy odesílal československé příslušníky německý zástupce.¹⁴³ Obchodní mise v Charkově upozorňovala zplnomocněnce Narkomindělu v Kyjevské oblasti na krajně kritický stav repatriantů očekávajících odjezd. Opětovné pozastavení repatriace vzbuzovalo, dle československé mise, „negativní dojem na vládní kruhy i veřejné mínění ČSR a je chápáno jako narušení slibů učiněných jménem předsedy Sovnarkomu a Narkomindělu USSR Rakovského československé vládě předsedou ukrajinské mise v Praze Levyckým“.¹⁴⁴ V době, kdy ČSR všemožně pomáhala hladovějícím na jihu Ukrajiny, tamním Čechoslovákům bylo bráněno v návratu do vlasti.¹⁴⁵ Bývalí váleční zajatci, kteří se nacházeli v táborech ve Svjatošině, žádali československou misi v Kyjevě o pomoc při zlepšení jejich stravování.¹⁴⁶

Mezitím se ukrajinský zástupce v ČSR Levyckyj obrátil na MZV, kde si stěžoval na existenci tábora petljurovců v Josefově. Kyjevská *Proletarskaja pravda* psala 23. května 1922, že „petljurovské organizace se přeměnily v banditské organizace tajně dopravující na Ukrajinu jednotlivé bandity k ničení mostů, železničních drah apod.“¹⁴⁷ Levyckyj požadoval, aby co nejdříve byli odesláni na Ukrajinu ukrajinští emigranti žijící v táborech v ČSR. Odpověď očekával do tří dnů, ale nedočkal se jí. Proto předložil 10. června novou nótu, ve které tvrdil, že „na území ČSR se banditsko-petljurovské organizace chovají jako orgány státní moci“, a požadoval rozpuštění všech ukrajinských emigrantských organizací a „osvobození“ všech Ukrajinců v táborech petljurovců.

Ukrajinské úřady vyžadovaly od repatriantů domovským listem prokázanou československou příslušnost, československý pas a zaplacené výjezdní vízum. Tvrdily, že proti repatriaci zajatců nemají námitek, ale neměly prý prostředky k jejich odeslání. Byly ochotny povolit odjezd pouze zajatcům a majetnějším kolonistům, chudí byli odsouzeni dále žít na Ukrajině, protože mise nemohla hradit všem uchazečům o repatriaci veškeré výlohy s ní spojené. Úřady

¹³⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 269, MZV SČSR 16. 3. 1922.

¹⁴⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 510, konzulát Riga MZV 28. 3. 1922.

¹⁴¹ AMZV, f. V. sekce, k. 510, konzulát Vladivostok MZV z 9. 4. 1922.

¹⁴² AMZV, f. II. sekce, k. 529, GK Terst konzulátu Milán 11. 2. 1922.

¹⁴³ AMZV, f. II. sekce, k. 528, mise Moskva MZV 25. 4. 1922.

¹⁴⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 511, obchodní mise Charkov zplnomocnění Narkomindělu v Kyjevské oblasti 10. 5. 1922.

¹⁴⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 511, obchodní mise Charkov zplnomocněním Narkomindělu 12. 5. 1922.

¹⁴⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 511, váleční zajatci československé mise v Kyjevě 23. 5. 1922.

¹⁴⁷ *Proletarskaja pravda*, 23. 5. 1922.

projevovaly „*krajní netečnost a indiferentnost pro politickou orientaci našich vládních kruhů, která zdá se jim býti nepřátelskou*“.¹⁴⁸

Narkominděl USSR požadoval za výjezdni vízum 22 mil. rublů za každého repatrianta staršího 16 let. Češi a Slováci, kterým byl majetek zestátněn, ovšem prostředky na zaplacení výjezdního víza a jízdné neměli. V očekávání odjezdu movitý majetek prodali a hrozilo nebezpečí, že budou žádat o finanční podporu československou misí.¹⁴⁹ Ukrajinský zástupce v Praze Levkyckij ale ujišťoval, že poplatek za vízum požadují pouze od samostatně cestujících osob, nikoli od hromadně transferovaných repatriantů. Charkovská mise se měla dohodnout s Narkomindělem a Ukrajinským evakuačním úřadem (Ukrevak) na příslušném označení pasů.¹⁵⁰

Obchodní mise v Charkově se ohradila proti tvrzení *Národních listů*, že žádosti o repatriaci háže do koše. Hned po příjezdu repatriční mise v roce 1921 byli krajané vyzváni, aby zaslali vyplněné přihlášky. Z jihu Ukrajiny to učinilo 978 osob, které byly odeslány do ČSR. Kromě toho byla krajanům na Ukrajinu zaslána pomoc v podobě potravin a šatstva, mj. do Jekatěrino-slavi, Kramatorska, Melitopolu a Charkova.¹⁵¹

Repatriace z Ukrajiny byla do 1. srpna 1922 bezplatná pro ty, kdo se registrovali do 31. května 1922. Nově ukrajinské úřady požadovaly zaplacení jízdného. Starousedlíci na evakuačních místech registrováni nebyli a byli vydáváni za civilní zajatce. Peníze na zaplacení jízdného přes Kyjev a Polsko neměli.¹⁵²

Ani MZV nemělo zájem na návrat kolonistů z Ruska. Požádalo misí v Moskvě o zprávu, zda „*pokládá za možné, aby naši kolonisté zůstali na místech a nevraceli se do republiky, bude-li jim dána pomoc*“.¹⁵³ MZV bylo ochotno poslat krajanům hospodářské stroje i osivo.¹⁵⁴

Rozhodnutím Centroeваку v Moskvě byla zastavena bezplatná doprava zajatců k 1. červenci a civilistů k 1. srpnu 1922. Jízdné a stravné na osobu činilo 26–32 mil. rublů. Evakuace měla probíhat přes Kyjev, Zdolbunov na Volyni a Polsko. Přes prodloužení lhůty pro bezplatný průjezd uspěla jen malá část vzhledem k těžkopádnosti ruských úřadů, poměrům v železniční dopravě a úmyslném zdržování. Charkovská mise požádala ukrajinskou vládu o povolení repatriovat jednotlivce na zvláštní cestovní průkaz (ne pas), bezplatné evidování průkazů, kreditování jízdného a zkrácení formalit.¹⁵⁵

Prozatímní obchodní smlouva mezi ČSR a RSFSR z 5. června 1922 nepřinesla pozitivní výsledky, naopak sovětská vláda se stala agresivnější. Vyvíjela na ČSR nátlak, aby československá vláda porušila právo azylu pro ruské a ukrajinské politické uprchlíky. Češi a Slováci, kteří hodlali odjet do vlasti, museli do Centroeваку přinést potvrzení československé sekce Komunistické internacionály, že nemá námitek proti návratu. Podle informací československé mise v Moskvě byli čeští komunisté zabarveni silně germanofilsky. B. Šmeral a A. Muna se aktivně zúčastnili v červenci 1922 jako svědek a žalobce procesu proti ruským eserům, pod jejichž vlivem prý československé legie způsobily velké škody. Tragickou úlohu v procesu eserů sehrála také Kratochvílova *Cesta revoluce*.¹⁵⁶

¹⁴⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 511, obchodní mise Kyjev MZV 25. 5. 1922.

¹⁴⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 528, obchodní mise Charkov MZV 27. 5. 1922.

¹⁵⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 528, MZV misí Charkov 26. 5. 1922.

¹⁵¹ AMZV, f. II. sekce, k. 528, obchodní mise Charkov MZV 6. 6. 1922.

¹⁵² AMZV, f. II. sekce, k. 528, mise Charkov MZV 10. 6. 1922.

¹⁵³ AMZV, f. PZ Moskva 1922, MZV misí Moskva 17. 7. 1922.

¹⁵⁴ AMZV, f. PZ Moskva 1922, V. Girska J. Girsovi do Moskvy 18. 3. 1922.

¹⁵⁵ AMZV, f. PZ Moskva 1922, mise Charkov MZV 29. 7. 1922.

¹⁵⁶ AMZV, f. PZ Moskva 1922, zastupitelství Moskva MZV 31. 7. 1922.

Ani podpis smlouvy nevedl k obnovení repatričních transportů. V Moskvě bylo shromážděno 300 osob, které prodaly veškerý svůj majetek. Vydržování tak velkého počtu lidí bylo značně nákladné. Ze Sibíře byl hlášen transport dalších 500 a z Krymu 200 repatriantů.¹⁵⁷

Německá vláda byla ochotna svolit k repatriaci československých občanů z Moskvy přes Petrohrad a Štětín po předchozím zaplacení dopravních nákladů ve výši 5 tisíc DM na osobu. Repatrianti museli mít německé tranzitní vízum a podrobit se lékařské prohlídce. Ze Štětína byla doprava automaticky zajištěna až do Děčína-Podmokel.¹⁵⁸

Mnozí repatrianti čekali v Moskvě 4–6 týdnů a nacházeli se v ubohém stavu. Zajatecké ubytovny byly přeplněny. Navrátilci vinili československou misi z toho, že nic nepodniká, nevydává peněžní podpory, potraviny, oděv a obuv.¹⁵⁹

V srpnu 1922 odjelo z Moskvy přes Petrohrad 285 repatriantů, ke kterým se v Petrohradě připojilo dalších 30 osob.¹⁶⁰ Do Štětína byl vyslán zástupce berlínského konzulátu Otakar Ort, aby projednal hrazení výloh spojených s ubytováním a stravováním repatriantů ve shromažďovacím středisku ve Swinemünde.¹⁶¹

Repatrianti z Ukrajiny museli nejprve přijet do Charkova, a to na vlastní výdaje. Za 4–5 dnů obdrželi potřebné dokumenty a nejbližším transportem byli vypraveni přes Polsko do ČSR. Mezitím byli ubytováni v Evakprijomniku v Charkově.¹⁶²

Polské úřady požadovaly, aby každý transport byl hlášen 10 dní předem a repatrianti se měli podrobit pětidenní karanténě v Baranovičích. Jízdné mělo být uhrazeno reemigrační komisi ve Varšavě.¹⁶³

Sdružení Čechů a Slováků v Rusku protestovalo proti tomu, že MZV zasílá upomínky o zaplacení repatričních výloh záhy po propuštění z karantény v Pardubicích, kdy se většinou krajanů ještě nepodařilo existenčně zabezpečit.¹⁶⁴ MZV vymáhalo zaplacení repatričních výloh i u těch osob, které byly sovětskou vládou vězněny z politických důvodů, kdy byli rukojmími sovětské vlády proti vládě ČSR do uzavření obchodní smlouvy.¹⁶⁵

Podle rozhodnutí sovětské vlády bývalí zajatci československé příslušnosti mohli uplatnit svůj nárok na repatriaci do 1. května 1922. Po tomto termínu považovala sovětská vláda evakuaci československých vojenských zajatců za ukončenou.¹⁶⁶

Sdružení Čechů a Slováků z Ruska (SČSR) podalo v prosinci 1922 kolektivní odškodňovací žádost československých příslušníků perzekuovaných v Rusku. Čeka totiž uvěznila řadu odbojových pracovníků v roce 1918 v Moskvě v čele s B. Čermákem a P. Maxou, v roce 1919 perzekuovala členy kyjevské kolonie v čele s tajemníkem Svazu československých spolků v Rusku J. Volfem, který byl popraven, zatčení a odvléčení z Kyjeva do Moskvy byli členové Komitétu občanů ČSR v čele s Ladislavem Grundem, věznění byli českoslovenští předáci v Novorossijsku, Rostově, Oděse, Kyjevě, Armaviru a Vladikavkazu. Při SČSR byl ustaven odbor bývalých politických vězňů v čele s předsedou V. Červeným a místopředsedou L. Grundem. Někdejší kyjevský podnikatel Otakar Červený byl vězněn v letech 1919 a 1920, po návratu do ČSR pracoval jako konzultant v ministerstvu obchodu, průmyslu a živností. Žurnalista

¹⁵⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 510, J. Girska MZV 10. 8. 1922.

¹⁵⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 510, vyslanectví Berlín MZV 11. 8. 1922.

¹⁵⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 529, mise Moskva MZV 14. 8. 1922.

¹⁶⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 510, mise Moskva MZV 29. 8. 1922.

¹⁶¹ AMZV, f. II. sekce, k. 510, konzulát Berlín MZV 14. 9. 1922.

¹⁶² AMZV, f. II. sekce, k. 528, Centroevek Charkov obchodní misi Charkov 16. 9. 1922.

¹⁶³ AMZV, f. V. sekce, k. 510, mise Moskva MZV 25. 9. 1922.

¹⁶⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 510, dopis SČSR MZV 2. 10. 1922.

¹⁶⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 528, SČSR MZV 14. 10. 1922.

¹⁶⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 528, zastupitelství Moskva MZV 26. 2. 1924.

Ladislav Grund, který byl tajemníkem předsedy Svazu československých spolků dr. V. Vondráka, redaktorem časopisů *Čechoslovan* a *Revoluce*, byl vězněn 523 dny v letech 1920–1922. K dalším perzekuovaným patřil bývalý kyjevský podnikatel Jindřich Jindříšek, předseda spolku J. A. Komenského a Fondu České družiny, který byl vězněn v roce 1919, po návratu do ČSR pracoval jako hospodářský správce ruského gymnázia v Moravské Třebové.¹⁶⁷

SČSR si stěžovalo, že repatriace krajanů z Ruska je podmíněna reversionem, že po návratu do ČSR zaplatí náklady dopravy. Sdružení upozorňovalo, že „*repatriace z velké části vynucena je okolnostmi. Násilným vyvlastněním veškerého majetku našich krajanů, perzekucí již vydání jsou druhdy zámožní krajané v Rusku jako ‚buržoové‘ nemohouce snášeti bídu i pronásledování [...]. Je povinností našeho státu, aby v těchto případech vzal výlohy repatriace na sebe.*“¹⁶⁸

V roce 1922 repatriovali především ti bývalí váleční zajatci, kteří se původně chtěli usadit v Rusku. Vzhledem k nepříznivým politickým a hospodářským poměrům se nakonec rozhodli vrátit do vlasti. Během tohoto roku šlo o 806 válečných zajatců.¹⁶⁹ Počátkem roku 1923 pokračovala repatriace těchto osob z Rostova, Carycinu, Sibíře, Taškentu, Kyjeva, Nižního Novgorodu, Charkova, Samary, Omska, Permu a Moskvy, a to přes Polsko.¹⁷⁰ Polské ministerstvo zahraničí souhlasilo s tranzitem asi šesti tisíc československých repatriantů z Ruska ve vlaku polského Emigračního úřadu ze Stolpců do Petrovic u Karviné.¹⁷¹

Jednota Čechoslováků z Ruska předložila v roce 1923 návrh na všeobecnou existenční výpomoc vrátivším se ruským Čechoslovákům na základě podaných žádostí o náhradu škod v Rusku. Uvádělo se v něm, že po vypuknutí války byli Češi a Slováci, kteří byli rakouskými nebo uherskými příslušníky, posíláni do východních gubernií Ruska. Některým krajanům se podařilo teprve po 2–3 letech osvobodit z internace. V důsledku hospodářského rozvratu a teroru bolševiků se začali vracet do ČSR „*úplně bez prostředků, tělesně i duševně vyčerpáni, bosí a bez pomoci [...], převážná většina nás doposud zde jen živoří a jest v hrozně a neuvěřitelně bídě. Nemá ani byt, ani bytové zařízení, ani šatstva, prádla a obuvi, ani zaměstnání nebo prostředky, aby si existenci mohli začít [...], vyskytly se i případy sebevražd a dokonce i případy úmrtí hladem. Stát [...] pro Čechy a Slováky z Ruska, nejnešťastnější z nešťastných, doposud neučinil téměř docela nic [...]. A my, Čechoslováci z Ruska, se již po čtyři roky nuzujeme v ČSR!*“¹⁷² Proto Jednota Čechoslováků z Ruska navrhovala, aby stát vydal půjčku podloženou cedovanými požadavky Čechoslováků z Ruska, jež by jednou (!) Rusko zaplatilo. Navrhovali obnos 300 tisíc Kč jako základ a měřítko pro stanovení existenční výpomoci.

Jednota Čechoslováků z Ruska, jejich příbuzných a přátel adresovala dopis vládě, senátorům a poslancům, ve kterém uváděla: „*Čtyři léta voláme k Vám: Pomozte nám! Umožněte nám se zde zotaviti, posilněte nás k další průkopnické činnosti české vědy a práce v cizině! [...] Hlas náš zůstal hlasem volajících na poušti, kterou jsme našli zde místo teplého krbu mateřské své země po všech útrapách, jež nám byly údělem v Rusi.*“¹⁷³

Jednota: list kulturních, hospodářských a politických zájmů Čechoslováků z Ruska, otiskovala také dopisy krajanů z Ruska. Moskevský Čech psal 23. prosince 1922: „*NEP dal nám trusty a řady zbohatlíků, pracující lid nemá z toho nic. Poslední dobou ničí se opět malý obchod nehoráznou daní a vybiráním dodatečných stále rostoucích poplatků. [...] báječně obohaceni*

¹⁶⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 377, SČSR MZV 4. 12. 1922.

¹⁶⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 528, SČSR MZV 12. 12. 1922.

¹⁶⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 511, zastupitelství Moskva MZV 23. 1. 1923.

¹⁷⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 511, zastupitelství Moskva MZV 19. 4. 1923.

¹⁷¹ AMZV, f. II. sekce, k. 529, MSZ vyslanectví Varšava 2. 1. 1923.

¹⁷² Jednota, 1923, č. 1–2, příloha.

¹⁷³ Jednota, 1923, č. 1–2, s. 1.

*jedněch a ožebračování ostatních bije přímo do očí. [...] Z komunistického dělnicko-rolnického Ruska stal se ráj kaťasů. [...] Pro nás, lid pracující, je tam pouze hlad a nouze s bídou.*¹⁷⁴

Krajan z Petrohradu psal 31. prosince 1922: „Žijeme zde bídě a bohužel naše vytvořená ČSR se také o nás nestará. Žijeme jako prasata [...], chodíme nazí jako Adam s Evou, hladoví jako psi, otrhaní jako rumařské kobyly [...].“¹⁷⁵

Sovětská vláda s velkou krutostí vybírala naturální daň, a to více než polovinu úrody (tzv. prodnalog). Dále krajané museli platit daň z osoby, občanskou daň, pozemkovou daň, daň z krávy, koně, poplatky za okna, dveře, studnu, přispívat na sirotky, Rudou armádu atd. Faktická moc nebyla v rukou vesnického sovětu, ale výboru chudiny (Kombed). V podnicích rozhodovaly komunistické stranické buňky. V Čechohradu Kombed zřídil Jednotu pro společné obdělávání půdy, zabral půdu v blízkosti vesnice a všechnu půdu znovu parceloval.¹⁷⁶

Zástupci SČSR měli zprávy z Volyňské gubernie o teroru páchaném na československých příslušnících, kteří nemohli zavčas prchnout a byli drženi ve vězení v Šepetovce.¹⁷⁷

V Mandžusku byly počátkem roku 1923 celkem 73 osoby, které se přihlásily k repatriaci. Šlo o bývalé ruské legionáře, podobně jako ve Vladivostoku, kde byli 224 Čechoslováci. Zdejší odbočka zastupitelství připravovala transport, ke kterému se mohli připojit českoslovenští občané usazení v Chabarovsku, Čitě a Věrchněudínsku. Všichni byli bez práce a prostředků. Cesta z Vladivostoku do Moskvy trvala 2–2,5 měsíce.¹⁷⁸

Repatriace z Ukrajiny byla na jaře 1923 považována za ukončenou. Koncem února odjel poslední repatrianční transport z Kyjeva do Pardubic. Z 58 přihlášených osob se dostavilo k odjezdu pouze 18. Každý musel přijet do Kyjeva, kde očekával vypravení transportu. Mnoho z nich se nedostavilo vzhledem k drahotě jízdného. Evakuační stanice v Kyjevě byla již zrušena a odbočka československého zastupitelství v Kyjevě neměla prostředky na ubytování a stravování repatriantů.¹⁷⁹

Naproti tomu zastupitelství v Moskvě hlásilo MZV, že s nástupem jara lze očekávat větší příliv repatriantů. Ukončení repatriace předpokládalo až v zimě 1923. Repatriace z měst, s výjimkou jihu Sibíře a Dálnévýchodní republiky, byla sice ukončena, ale řada bývalých zajatců žila na venkově, kde se zabývali zemědělstvím, řemeslem nebo obchodem. Někteří se oženi-li s Ruskami a hodlali v Rusku zůstat, zajatci ze Slovenska a Podkarpatské Rusi vůbec neměli tušení o existenci ČSR a považovali se za uherské občany. Repatriace z Ruska byla oficiálně prodloužena do 31. prosince 1923. Příčiny pozdní repatriace byly u každého žadatele zjišťovány.¹⁸⁰ Podle názoru MNO nebyl důvod dělat při repatriaci rozdíl mezi bývalými válečnými zajatci a ruskými kolonisty, protože i v případě zajatců šlo v mnoha případech o osoby, které si v Rusku založily existenci a rodiny.¹⁸¹

Sovětské úřady se chovaly odmítavě vůči repatriaci československých příslušníků a ztěžovaly jim odjezd do vlasti tím, že je nechávaly čekat několik měsíců na výjezdní vízum. Mnohým scházely peníze na cestu, neboť ruské úřady odmítaly poskytovat repatriantům bezplatné jízdenky do Moskvy.¹⁸²

¹⁷⁴ Jednota, 1923, č. 1–2, s. 5.

¹⁷⁵ Jednota, 1923, č. 1–2, s. 5.

¹⁷⁶ AMZV, f. PZ Moskva 1923, pomoc československým koloniím.

¹⁷⁷ AMV, f. II. sekce, k. 528, záznam MZV 29. 3. 1923.

¹⁷⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 510, odbočka zastupitelství Vladivostok zastupitelstvu Moskva 8. 3. 1922.

¹⁷⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 528, odbočka zastupitelství Kyjev MZV 13. 4. 1922.

¹⁸⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 528, zastupitelství Moskva MZV 16. 4. 1923.

¹⁸¹ AMZV, f. II. sekce, k. 528, MNO MZV 15. 5. 1923.

¹⁸² AMZV, f. II. sekce, k. 528, MVZTV MZV 30. 6. 1923; k. 523, zastupitelství Moskva MZV 3. 5. 1923.

Československý spolek Novorossijského okresu a Kubáňsko-černomořské hospodářské družstvo žádaly zřízení odbočky zastupitelského úřadu v Novorossijsku, který byl důležitým přístavem pro vývoz obilí z bohatého zázemí Kubáňské a Donské gubernie s českými vesnicemi v okolí.¹⁸³

Na konci roku 1923 odjela z Moskvy skupina repatriantů z Vladivostoku (65 osob), kteří přijeli ve velmi zuboženém stavu, neboť byli bojkotováni úřadem práce, a byli tudíž bez práce. Přezívali díky nahodilé práci, prodeji oděvů a prádla a nepatrné podpoře československého konzulátu, který jim poskytoval chléb, cukr a 50 kopejek denně. V Moskvě byli repatrianti zdržováni, neboť státní bezpečnost GPU vyhledávala ve starých archivech zprávy o jednotlivých repatriantech, ale nikoho nezadrželi. V lednu 1924 měla být ukončena repatriace z Dálněvýchodní republiky.¹⁸⁴

Počátkem roku 1924 požadovalo Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, aby při zahájení jednání o diplomatické uznání SSSR byly důrazně uplatňovány a energicky hájeny nároky ruských Čechů a Slováků. Kdyby sovětská strana nároky za škody způsobené bolševickou revolucí neuznala (zestátnění), měly být uhrazeny československou vládou. V této souvislosti požadovalo SČSR, aby navrátilci obdrželi co nejdříve státní výpomoc.¹⁸⁵

K repatriaci československých příslušníků, kteří byli členy RKS/b/, se vyjadřoval i ústřední sekretariát strany, který musel v takovém případě vyjádřit svůj souhlas.¹⁸⁶

Ve Vladivostoku nastaly mimořádné poměry po připojení Dálněvýchodní republiky k RSFSR. Nastala všeobecná nezaměstnanost československých příslušníků, neboť bylo ochromeno soukromé podnikání, českoslovenští dělníci nebyli členy odborů, a proto byli bez práce a o hladu. Český spolek Palacký zanikl.¹⁸⁷ Šest Čechoslováků vstoupilo do služeb sovětské státní bezpečnosti GPU, které podávali informace o poměrech mezi Čechy a Slováky na Dálněvýchodě.¹⁸⁸

Nadmíru těžké poměry pro krajany byly také v Leningradě (Petrohradě). Podle výboru důvěrníků tamní československé kolonie „*příslušníci ČSR byli zbaveni majetku, takže své doby většinou do vlasti se vrátiti nuceni byli. Ostatní zůstali [...]. Avšak nyní, v době ostré hospodářské krize, jsme vyčerpáni hmotně, zejména rodiny s dětmi, jichž živitelé jsou v trapných obavách o budoucnost.*“¹⁸⁹ V Leningradě žili před válkou Češi, jež a) měli ruské občanství, b) měli občanství rakouské – po vypuknutí války přijali ruské občanství, v roce 1917 se někteří vrátili do rakouského občanství a v roce 1918 se stali občany ČSR, c) si ponechali ruské občanství z obavy, aby nebyli propuštěni z místa. Na žádost československé kolonie v Leningradě o půjčku tisíc dolarů odpovědělo MZV, že nemůže poskytovat zápůjčky spolkům, ale pouze jednotlivým členům kolonie.¹⁹⁰

Mnozí ruští Češi a Slováci žádali o přijetí do československého státního svazku. Důvodem byly neutěšené ruské hospodářské a politické poměry. MZV sdělovalo zastupitelství v Moskvě, že „*nevidí zvláštního státního zájmu* [podtrženo v originále – J. V.] *v tom, aby tito kolonisté byli přijímáni do československého státního svazku. [...] žadatelé právně nejsou, a nemohou se tudíž pokládati za československé občany.*“¹⁹¹ Podle československé ústavy příslušník cizího státu

¹⁸³ AMZV, f. II. sekce, k. 269, zastupitelství Moskva MZV 9. 7. 1923; SČST MZV 15. 6. 1923.

¹⁸⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 529, zastupitelství Moskva MZV 27. 12. 1923.

¹⁸⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 378, SČSR MZV 1924.

¹⁸⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 332, zastupitelství Moskva MZV 18. 4. 1923.

¹⁸⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 332, odbočka zastupitelství Vladivostok MZV 20. 2. 1923.

¹⁸⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 332, zastupitelství Moskva MZV 14. 2. 1924.

¹⁸⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 269, československá kolonie Leningrad MZV. 16. 5. 1924.

¹⁹⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 269, MSP MZV 28. 6. 1924.

¹⁹¹ AMZV, f. II. sekce, k. 269, MZV zastupitelství Moskva 24. 7. 1924.

nemohl být zároveň příslušníkem ČSR. Ani sovětská vláda žadatele, který zůstával na jejím území, nebyla ochotna ze svého svazku propustit.

V rámci tzv. ruské akce poskytovala československá vláda materiální pomoc také ruským krajanům. To se setkalo s jejich vděčností. Obec Bohemka na Krymu psala vládě ČSR, že „*těžce nalézáme slova, kterými bychom vyjádřili Vám dík za vše to, co jste dosud pro nás učinili. Vzpomínáme na dny, kdy okolo nás řádila příšera hladu a Vy, nečekajíce na prosby, vzali jste od úst Vaším dětem, ženám a bratřím a nehledě na obtíže zachraňovali jste tisíce životů od smrti hladem. [...] A nám se prsa radostí i hrdostí div nerozkočí, ač víme, že to není naše zásluha, ale jsme hrdí, že jsme členy tohoto národa, který po staletí byl bičován, takřka shlazen s povrchu zemského, bylo naň pliváno, a ten národ otroků a psanců dokazuje dnes celému světu, že hoden jest státí mezi nepřednějšími.*“¹⁹²

Kubáňsko-černomořské československé hospodářské družstvo Novorossijsk psalo zastupitelství Moskva: „*Naši krajané jsou spokojeni, a v mnoha případech příjemně překvapeni jak zevnějškem a jakostí obdrženého, tak i všímavostí naší československé vlády, která s takovou ochotou jde vstříc našim potřebám.*“¹⁹³

Dle Svazu jihoruských Čechů v Čechohradu v Melitopolském újezdu „*stroje Vámi zaslané došly v nejlepším pořádku a občané naši jsou s nimi nanejvýš spokojeni. [...] odstředivky, pluh, brány již jsou v práci a osvědčily se u nás v plné míře.*“¹⁹⁴

Přicházely ale i stížnosti. Někteří Češi z Novorossijska uváděli, že „*tamní spolek [...] veškeré tyto věci rozdělil mezi své členy, aniž by o tom věděli kolonisté žijící v okolí Novorossijska v těžkém postavení.*“¹⁹⁵ Autorem stížnosti byla, dle kyjevského důvěrníka Čermáka, „*malá výbojná část krajanů pracujících v železničních dílnách v Novorossijsku, kteří se hlásí k češtví teprve od doby poskytování pomoci.*“¹⁹⁶ Ve skutečnosti Český spolek Novorossijského okresu rozdělával zboží, které obdržel z melitopolských skladů československé pomocné akce v říjnu 1922 a v srpnu 1923, podle počtu dětí a členů v rodinách. Přidělovali hlavně cukr, kakao a šatstvo, a to i do nejvdálenějších osad. Každý dostal nejméně tři funty (funt = 409 g) cukru, učitelé dostávali větší příděly.¹⁹⁷

ČSR jako první začala s širokou pomocnou akcí Povolží a jižnímu Rusku trpícím hladovou katastrofou. Jmenovala Josefa Girsu svým zástupcem ve Všeruském výboru pro pomoc hladovějícím a uložila mu, aby organizoval československou pomoc. Po podepsání prozatímní smlouvy s RSFSR 5. června 1922 byla zřízena československá zastupitelství v Moskvě a Charukově, která měla již jistý diplomatický charakter. Předseda československé obchodní mise v Moskvě Josef Girsu (od 10. října 1921) byl pověřen vedením moskevského zastupitelství.¹⁹⁸

V rámci tzv. ruské akce poskytovala ČSR pomoc také českým a slovenským emigrantům z Ruska. Z peněz na podporu ruské emigrace v ČSR poskytovalo MZV prostředky nemajetným Čechům a Slovákům z Ruska studujícím na československých vysokých školách od počátku roku 1922, kdy ruská akce začala. Posluchači vysokých škol byli vedeni ve stavu komitétu pro studia ruských studentů v ČSR a česko-ukrajinského komitétu za stejných podmínek jako studenti ruští a ukrajinští. Výše studijních podpor obnášela od 1. ledna 1922 do 30. června 1924 celkem 1,8 mil. Kč.¹⁹⁹

¹⁹² AMZV, f. II. sekce, k. 269, Bohemka vládě ČSR 18. 5. 1924.

¹⁹³ AMZV, f. II. sekce, k. 269, Kubáňsko-černomořské československé hospodářské družstvo Novorossijsk zastupitelství Moskva 28. 5. 1924.

¹⁹⁴ AMZV, f. II. sekce, k. 269, Svaz jihoruských Čechů Čechohrad zastupitelství Moskva 15. 5. 1924.

¹⁹⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 378, SČSR MZV 18. 4. 1924.

¹⁹⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 378, Čermák z Kyjeva zastupitelství Moskva 5. 6. 1924.

¹⁹⁷ AMZV, f. II. sekce, k. 378, český spolek Novorossijského okresu zastupitelství Moskva 18. 6. 1924.

¹⁹⁸ AMZV, f. PZ Moskva 1924, styky ČSR s Ruskem.

¹⁹⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 378, záznam MZV 17. 6. 1924

Sdružení Čechů a Slováků z Ruska posílalo MZV od 1. listopadu 1922 měsíční subvenci ve výši 10 tisíc Kč k podpoře 50 studentů středních škol, především úplným sirotkům, dětem vdov bez zaměstnání, jednomu dítěti z mnohačetných rodin, dítěti otce bez zaměstnání a dětem rodičů majících zásluhu o první odboj. Těmto studentům bylo poskytnuto 200 tisíc Kč. V ruských gymnáziích v Praze a Moravské Třebové bylo umístěno v letech 1923–1924 celkem 82 dětí Čechů a Slováků z Ruska. Náklad činil 721 600 Kč. MZV poskytovalo menší existenční a studijní podpory i přímo rodičům (81 900 Kč). Od počátku akce byly vynaloženy úhrnem téměř 3 miliardy Kč.

SČSR požadovalo zvýšení středoškolských stipendií pro děti Čechů a Slováků z Ruska a postavení podpory dětí běženců z Ruska české a slovenské národnosti na roveň podpor vydávaných státem dětem běženců ruské a jiných národností.²⁰⁰ Celková roční výše podpory českým a slovenským studentům z Ruska činila ročně téměř 1,4 miliardy Kč.²⁰¹

Objasnění reemigrace a repatriace Čechů a Slováků je nezbytnou součástí komplexního postihu migračních procesů po první světové válce. Zatímco reemigranti z USA byli často zklamáni poválečnými poměry zejména na Slovensku a mnohdy se vraceli zpět, repatrianti a reemigranti ze sovětského Ruska se snažili uniknout před bolševickým režimem, přičemž zde zanechali veškerý svůj majetek. Jejich snahy o dosažení náhrady ovšem nebyly úspěšné, i když ministr zahraničních věcí dr. E. Beneš stanovil v roce 1926 uznání nároků občanů ČSR na náhradu škod způsobených v důsledku zestátnění a občanské války jako jednu z podmínek pro uznání SSSR. Značný počet reemigrantů přišel ze sousedních poražených zemí – Rakouska a Německa.

Studie vznikla v rámci projektu GA ČR P410/12/0142.

Summary

On the Topic of Re-emigration and Repatriation of Czechs and Slovaks after the Great War

It is practically impossible to separate the issue of re-emigration of Czechs and Slovaks settled abroad already before the World War from the repatriation of persons displaced by war events to foreign countries (for example prisoners of the former Austro-Hungarian Army), since they both took place at the same time period, 1918–1923, and both groups of returnees often came back together.

The Czechoslovak government tried to impede the return of persons who did not have sufficient financial resources and secured accommodation and employment. It believed that the economic and political situation in Czechoslovakia was not convenient for the Czechoslovak citizens to come back from abroad precipitously, and strove to hamper their quick return. Embassies were supposed to try to slow down the efforts for the hurried return by providing information about the situation in Czechoslovakia and by direct discouragement of those whose living conditions abroad were better than expected at home. Repatriation and re-emigration took place by mass transports. Transportation and meals of the returnees were organized by the Ministry of Social Welfare, the quarantine by the Ministry of National Defence.

²⁰⁰ AMZV, f. II. sekce, k. 379, dopis SČSR prezidiu ministerské rady 1. 12. 1924.

²⁰¹ AMZV, f. II. sekce, k. 379, podpory Čechům a Slovákům z Ruska.